

ARVOT,
IDEAALIT
JA MUUTOS:

TULEVAISUUDEN
JÄLLEENRAKENNUS-
PALIKOITA ETSIMÄSSÄ

MIIA HALME-TUOMISAARI
ALINA RAPIN

2021

ALLEGRA LAB
HELSINKI

HANKETIIMI:

Miia Halme-Tuomisaari (dos), vastuullinen johtaja

Alina Rapin (VTM), asiantuntija

Ninnu Koskenalho (VTM), viestintäasiantuntija

K. E. Hellman (BA), AD

Suvi Kansikas (dos), vanhempi asiantuntija

Aino Kuusava, sisältökonsultti

Jonni Karlsson, sisällöntuottaja

Lisäksi ensimmäisen raportin taustatyössä mukana **Nina Maskulin** (FM)

Hankkeen kesto: 1.6.2020 - 15.3.2021

OHJAUSRYHMÄ:

Vesa-Matti Lahti, Sitra

Pia Mero, Sitra

Tuomas Forsberg, Helsingin tutkijakollegium

Reetta Toivanen, Helsingin yliopisto

Miia Halme-Tuomisaari, Allegra Lab Helsinki ry

Suvi Kansikas, Allegra Lab Helsinki ry

ALUKSI	5
1. ARVOJEN JA IDEAALIEN SYNTY JA ROOLI	9
1.1 Mitä arvoilla tarkoitetaan?	10
1.2 Arvojen arvotus	11
1.3 Kenen arvot?	13
2. KATSE TOTEUTUNEeseen MUUTOKSEEN: IHMISOIKEUDET	17
2.1 'Viimeinen utopia' Suomessa ja maailmalla	18
2.2 Laki, oikeus ja muutos	22
2.3 Oikeusmuutos paikallistasolla: kirjanpitolaki	25
3. KOHTI TULEVAA MUUTOSTA	31
3.1 Ihmiset, ympäristö ja eläimet	32
3.2 Kansalaisaktiivisuuden uudet muodot	38
3.2. Kansalaistottelemattomuus	44
3.4 Kuinka muutosta analysoidaan?	47
4. YHTEENVETO JA KESKUSTELUNAVAUKSIA	51
LÄHTEET	54

ALUKSI

Kuinka arvot ja ideaalit muuttuvat ja mitä ne tarkoittavat? Kuka arvot ja ideaalit määrittää? Tarkoittavatko ne samaa kaikille? Voidaanko arvojen, ideaalien ja ihanteiden muutosta edesauttaa ja jos, millaisin keinoin? Nämä kysymykset pyörivät monen mielessä. Ne näkyvät päättäjien puheissa ja tulevat osaksi arkikeskusteluja. Erityistä painoarvoa kysymykset saavat ilmastonmuutoskriisistä, joka on tehnyt vallitsevan elämänmuotomme muutoksesta välttämättömän.

Nämä teemat ovat olleet monin tavoin esillä myös Allegra Lab Helsingin toiminnassa aina yhdistyksen perustamisesta vuonna 2014 lähtien. Ilmastonmuutosta on pohdittu useassa yhdistyksen järjestämässä tiedettä ja taidetta yhdistäneessä tapahtumassa. Teemat ovat näkyneet Tutkitusti-tiedeviestintähankkeessamme, ja omassa tutkimuksessaan näihin kysymyksiin ovat keskittyneet useat yhdistyksen aktiivit.

Raportiksi teemat alkoivat muokkautua keväällä 2020, kun päädyimme keskusteluihin Sivistys+-hanketta vetävien sitralaisten kanssa. He toivat esille toiveen saada hankkeensa taustalle lisäselkeyttä arvojen, ideaalien tai ihanteiden ja muutoksen keskinäisestä suhteesta. Otimme tehtävästä ilahtuneina kopin.

Seurauksena syntyi tämän raportin taustatyönä ollut kahdeksan kuukauden projekti. Se on ollut erinomainen mahdollisuus jatkaa Allegra Lab Helsinki ry:n sääntömääräisten tehtävien toteuttamista: tuottaa tieteele, taiteelle ja tutkimukselle uudenlaisia ilmaisumuotoja ja uutta yhteiskunnallista vaikuttavuutta.

Erityisen motivoituneita olemme olleet mahdollisuudesta tuoda yhteiskuntatieteiden ja humanististen tutkimusten näkökulmaa osaksi raporttikenttää, jota ovat viime aikoina hallinneet ajatushautomot

ja konsulttitoimistot. Arvostamme näiden tahojen tarjoamia näkökulmia moniäänisen yhteiskunnallisen keskustelun osina. Konsulttiselvitysten erityisetuja akateemiseen tutkimukseen verrattuna ovat vahva ankkuroituminen nykyhetkeen sekä vapaus akateemisen keskustelun maneeereista ja oletetuista viitekehysistä.

Samalla konsulttikentän sisällöt kaipaavat seurakseen laajempaa näkökulmaa – niin maailmanlaajuisesti kuin ajallisesti. Nykyhetkeen pureutuvat selvitykset ottavat usein paljon annettuna eivätkä kyseenalaista suomalaisen yhteiskunnan rakennuspalikoita tai vallitsevan maailmanjärjestyksen historiallista pohjaa. Myös konsulttiselvitysten ankkuroituminen laajempaan teoreettiseen keskusteluun on usein rajattua.

Miltä entistä vankemmin akateemisen maailman ja muun yhteiskunnan välimaastoon sijoittuva raportti voisi näyttää? Kuinka voimme säilyttää yhteyden vankkaan teoreettiseen pohjaan ja samalla tehdä raportista mahdollisimman moninaiselle lukijakunnalle houkuttelevan ja helposti avautuvan?

Erityishaasteen tälle raportille tuotti kysymys sen rajaamisesta. Arvot, ideaalit ja muutos ovat kaikki valtaisia teemoja, joihin lukematottomat tutkijat keskittyvät koko uransa ajan. Kuinka tavoittaa jotain tästä mittakaavasta ja säilyttää raportti samalla hallittavan laajuisena? Toisen haasteen muodosti kysymys siitä, keiden tutkijoiden tekstejä raportissa nostettaisiin esiin. Kuinka synnyttää tasapainoinen kokonaisuus, kun jokaisen yksittäisen nimen mainitseminen sisältää merkittäviä tekstin painopisteeseen vaikuttavia valintoja?

Hankkeen edetessä pohdimme näitä kysymyksiä työryhmässämme. Teemat olivat esillä myös hankkeen kahdessa ohjausryhmätapaamisessa, joihin Sitran edustajien, johtavan asiantuntija VTT Vesa-Matti Lahden ja asiantuntija Pia Meron lisäksi osallistuivat ryhmän tieteelliset asiantuntijat, Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin johtaja professori Tuomas Forsberg sekä Helsingin yliopiston kestävyystutkimuksen professori Reetta Toivanen.

Lopullisen muotonsa raportti sai näiden keskustelujen ja hankkeen toteutuksen yhteistyöstä. Toteutuksessa keskeisellä sijalla oli

Allegra Lab Helsingin hallinnoiman Tutkitusti-tiedemedian Arvot ja ideaalit -teema, joka täytti median kanavat syksyllä 2020. Tutkitusti-tiedemedian liki kolmenkymmenen yhteistyökumppanin arkistoista nostettiin esiin teemaan sopivia yleistajuisia tiedeartikkeleita. Niistä koottiin temaattisia sisältöpaketteja, jotka julkaistiin Tutkitusti-verkkosivuilla ja sosiaalisen median kanavissa. Kyseisistä paketeista on myös tuotu nostoja tähän raporttiin.

Toinen keskeinen osa hanketta olivat tapahtumat. Keväällä 2020 järjestimme muutosteemaan pureutuvan yleistajuisen tiedekirjoittamisen työpajan Poliitikasta-, Ilmiö- ja Versus-tiedejulkaisujen kanssa. Työpajan rahoittamiseen osallistui myös Suomen tiedekustantajien liitto. Tuloksena oli 11 tekstiä, jotka tarkastelivat muutosteemaa erilaisin näkökulmin ja tieteenalapainotuksin. Tähän raporttiin on nostettu joitain tekstejä työpajan sadosta. Marraskuussa 2020 puolestaan järjestimme tapahtuman, jossa pohdittiin arvojen, ideaalien ja ihanteiden muutosta keskittyen ruokaan sekä eläinten ja ihmisten muuttuvaan suhteeseen.

Tähän mennessä raportin rakenne oli selkeytynyt: tarkastelisimme kahta esimerkkiä yhteiskunnallisesta arvojen ja ideaalien muutoksesta. Näistä ensimmäinen - ihmisoikeudet - havainnollistaisi erityisesti muutosta, joka on monessa mielessä jo tapahtunut. Tämä esimerkki pohjaisi raportin kirjoittajien aiempaan tutkimukseen. Esimerkeistä jälkimmäinen - ilmastonmuutos ja siihen linkittyvä päätöksenteko ja juridiikka - tarkastelisi muutosta, joka oli osin toteutunut mutta merkittävässä mielessä edelleen käynnissä. Myös tämä osio saisi ankkurinsa kirjoittajien omasta tutkimuksesta. Pääpaino olisi löytöretkeilyssä, jossa raportin kirjoittajat jäsentävät käynnissä olevaa monitasoista muutosprosessia.

Tutkimukselliset rajaukset herättävät yleensä keskustelua. Tämä on yksi raportin keskeisiä tavoitteita. Toivomme voivamme tuoda yhteiskunnalliseen keskusteluun merkityksellisen lisän ja auttaa pohtimaan jaettava tulevaisuuttamme jälleen moninaisimmin näkökulmin.

Raportti jakautuu kolmeen lukuun. Näistä ensimmäinen keskittyy arvoja ja ideaaleja koskevaan tutkimuskeskusteluun. Toinen luku käsittelee ihmisoikeuksien konkretisoimaa muutosta, jossa uudenlaiset arvot ovat integroituneet osaksi yhteiskunnallista päätöksentekoa ja juridiikkaa. Kolmas luku erittelee yhteiskunnallisen muutoksen eri ulottuvuuksia käynnissä olevan muutoksen näkökulmasta, konkretisoiden tarkastelunsa ilmastonmuutokseen.

1. ARVOJEN JA IDEAALIEN SYNTY JA ROOLI

Arvot, ideaalit ja ihanteet ovat samaan aikaan sekä juhlavia että arkisia käsitteitä. Niitä käytetään vaivattomasti puhuttaessa esimerkiksi kulttuurista tai identiteetistä. Nämä käsitteet ovat myös abstrakteja ja muuttuvia, ja siksi vaikeasti määriteltävissä. Se, mitä milloinkin arvostamme, vaikuttaa meitä ympäröivään maailmaan. Myös yhteiskunnalliset muutokset näkyvät usein ideaalien ja arvojen muutoksina.

Raportin ensimmäinen luku esittelee arvojen ja ideaalien syntyä sekä niiden yhteiskunnallista roolia, pohjautuen erityisesti antropologiseen keskusteluun. Luku havainnollistaa yhteisen arvopohjan muotoutumista historiallisen määrittelyn kautta. Se paneutuu arvojen ja ideaalien muuttuvaan ja arvoitukselliseen luonteeseen. Lisäksi luku pohtii, kenen arvoihin viitataan puhuttaessa suomalaisten arvoista.

1.1 Mitä arvoilla tarkoitetaan?

Arvot ovat sidoksissa aikaan, paikkaan, historiaan sekä sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. Hiljattain edesmennyt antropologi David Graeber linkitti arvon vahvasti tekemiseen ja tekoihin. Hänen mu-

kaansa arvon tai arvojen luonnissa on kyse myös politiikasta (Graeber, 2013). Antropologi Anna Lowenhaupt Tsing korostaa arvojen institutionaalista kontekstia sekä sitä, kuinka arvot muuttuvat matkattaessa läpi paikan ja ajan (Tsing, 2013). Antropologi Nancy Munn puolestaan korostaa, kuinka tärkeänä pidettyjen asioiden linkki yhteiskuntaan syntyy tekojen kautta (Munn, 1992).

Suomalais-ugrilaisissa kielissä sana *arvo* on alkujaan viitannut hintaan. Myös latinassa *arvo*-sanan vastineet merkitsevät hintaa ja arvostusta. Englanniksi sanat *value* ja *values* toimittavat samaa funktiota kuin suomen sanat *arvo* ja *arvot*. Yhteiskunnallisen merkityksen *arvo* sai käsitteenä 1800-luvun lopulla. Tuolloin arvoista alettiin puhumaan jonakin, jota yksittäiset ihmiset, ryhmät tai yhteiskunnat pitivät arvokkaana ja tärkeänä (Helkama, 2015.) Käytännön esimerkit konkretisoivat, kuinka esimerkiksi liiketapahtumassa ero arvon *moraalisen* ja *rahallisen* merkityksen välillä on edelleen häilyvä.

Nämä havainnot herättävät kysymyksen: onko olemassa lainkaan sosiaalisuudesta riippumattomia arvoja, jotka pysyvät muuttumattomina ja ohjaavat kaikkia toimimaan samoin? Tämä teema on kuluneina vuosikymmeninä noussut esiin esimerkiksi ihmisoikeuksien kohdalla. YK:n ihmisoikeuksien julistuksen työstämisen aikana 1940-luvulla teema herätti voimasta kritiikkiä. Ihmisoikeuksien katsottiin edustavan selkeästi länsimaalaista arvopohjaa. Asiasta keskusteltiin runsaasti myös seuraavina vuosikymmeninä.

Sittemmin keskustelu on muuttanut muotoaan. Myös ihmisoikeuksien kohdalla arvojen sosiaalinen ja dynaaminen luonne tunnustetaan laajasti. Oikeusanthropologisessa kirjallisuudessa on vakiintunut ymmärrys siitä, että ihmisoikeuksien edustamien arvojen - tasa-arvo näistä tärkeimpänä - konkreettiset ilmaisumuodot ovat aina sidoksissa sekä aikaan että siihen sosiaaliseen kontekstiin, jossa arvot muuttuvat toiminnaksi ja todellisuudeksi (kts. esim. Allen, 2013; Kelly, 2011; Wilson, 2001; Halme-Tuomisaari & Clark, 2016). Yksi tapa hahmottaa ihmisoikeuksia on pohtia niitä sekä absoluuttisina että epämääräisinä ja muuttuvina arvoina. (Kennedy, 2002; Halme-Tuomisaari, 2010.)

1.2 Arvojen arvotus

Moni yhteiskuntatieteilijä on pohtinut tapaa, jolla arvot ilmentävät näkemyksiä ihmisen perimmäisestä olemassaolosta ja todellisuudesta eli ontologiasta. David Graeber pohti, voidaanko sosiaalinen maailma mieltää tilana, jota luodaan yhteisvoimin kaiken aikaa uusiksi. Tämän ajatusmallin seurauksena hän piti erottelua taloudellisten ja ontologisten arvojen välillä keinotekoisena (Graeber, 2013).

Yhdysvaltalainen sosiologi Ann Swidler korostaa arvojen roolia syy-seuraussuhteissa. Hänen mukaansa ”arvot ovat pääasiallinen linkki kulttuurin ja toiminnan välillä” (Swidler, 1986). Minkälainen suhde sitten on kulttuurin ja sen toiminnan välillä, jonne arvot sijoittuvat? Sosiologian klassikko, Max Weberin *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*, tarjoaa asiaan hyvän tarkastelukulman – erityisesti Suomen kaltaisessa maassa, jonka historia on kiistattoman luterilainen. Weber selitti kapitalismia rationaalisuuteen perustuvalla taloudellisella käyttäytymisellä, joka oli seurausta kalvinismin oppien luomasta erityisestä mielentilasta.

Tämä mielentila kannusti rationaaliseen ja askeettiseen käyttäytymiseen, joka on Weberin mukaan vaikuttanut länsimaiseen työ- ja suoritukseen keskiseen kulttuuriin. Weberin mukaan kalvinistinen predestinaation eli ennaltamääräämisen oppi kanavoi pelastumisen halun sen todistamiseen maallisessa käyttäytymisessä. Tämä halu lisäsi itsetarkastelua ja kurinalaisuutta (Weber, 1980). Yhdessä nämä näkemykset selittävät esimerkiksi Suomessa työn ja työnteon vahvaa arvostusta, mikä näkyy myös viimeaikaisissa arvoja koskevissa selvityksissä.

Arvojen ja ideaalien vaikutusta toimintaan voidaan helposti myös liioitella, kuten useat tutkijat ovat tuoneet esiin. Toisaalta myös *homo economicus* - ihminen, jota ajaa puhtaasti rationaalinen päätöksentekokyky – on kuvitelma. Ihmisen käytökseen vaikuttaa tosiasiaassa suuri erilaisten tekijöiden joukko.

Globaalissa maailmassa kansalaiset ovat jatkuvasti kytkettyinä lukuisiin tiedon ja vaikutteiden lähteisiin. Paikallinen ja paikaton sekoittuvat arjessa sujuvasti, kun tietotyöläiset hakevat informaationsa lukuisilta erilaisilta globaaleilta areenoilta. Ihmiset kommunikoivat sosiaalisen median kanavissa saumattomasti lähes mihin maailman kolkkaan tahansa. Tällä todellisuudella on vaikutusta myös arvoihin.

Millaisen toiminnan kautta arvot määrittyvät globaalissa maailmassa? Kenen toiminnalla on merkitystä? Kuinka globaalien arvojen muutoksia ja arvojärjestelmiä voidaan määrittää ja tutkia? Miten arvoja voidaan edes jäljittää nykypäivän rajattomissa verkostoissa? Arvojen sitominen niitä ympäröivään todellisuuteen ja arvojen pohtiminen toimintaa motivoivina tekijöinä rajatussa kontekstissa auttaa hahmottamaan omaa kulttuurista maailmamme. Lisäksi se auttaa arvioimaan uudelleen oletuksia, joita pidämme itsestäänselvyyksinä (Otto, Cook ja Willerslev, 2013).

Miltä suomalaisten arvot ja ideaalit näyttävät selvityksissä?

Suomalaisten arvoja ja ihanteita on tarkasteltu toistuvasti tutkimuslaitosten ja ajatushautomoiden raporteissa. Viime vuosilta esimerkkejä tarjoavat Biosin raportti *Ekologinen jälleenrakennus* (2019), Demos Helsingin ja Sitran raportti *Hyvinvoinnin seuraava erä* (2018) sekä E2:n *Samaa vai eri maata?* (2018).

Raporteissa arvot ymmärretään kokonaisuuksina, joille yhteiskunnalliset normit rakentuvat. Arvot näyttäytyvät liberaalin talousjärjestelmän arvoina, jotka kulminoituvat *palkkatyöhön, demokratiaan ja tasa-arvoon*. Raporteissa *ideaalit ja ihanteet* kuvaavat merkityksiä, jotka ymmärretään normaaleiksi tai tavoiteltavaksi päämääriksi. Niillä on yhteiskuntajärjestystä ylläpitävä ja säilyttävä merkitys. *Muutos* käsitteenä sisältää selvityksissä myös ajallisen ulottuvuuden. Sitä kuvataan välttämättömänä, jotta nykytilaan sisältyviä merkityksiä, arvoja tai ideaaleja voidaan ylläpitää tai tavoitella.

Muutos asettaa yksilön tai ryhmien arvot sekä päämäärät ja ideaalit ristiriitaan voimassa olevien yhteiskunnallisten normien kanssa. Ristiriidoissa voi olla uudenlaisen yhteiskunnallisen tilanteen alku.

1.3 Kenen arvot?

Suomalaiset arvot esitetään helposti yhtenäiseksi määritetyn ryhmän jaettuina merkityksinä. Tämä on ongelmallista, sillä yleistäminen vääristää kokonaiskuvaa sisäisesti erilaisesta väestöstä ja korostaa herkästi enemmistön ominaisuuksia. Arvokeskustelussa on tärkeää muistaa yleistyksen haasteet ja huomioida ryhmien sisäiset erot.

Samalla viiteryhmä on arvon muodostumiselle merkityksellinen: sikäli kun arvo on sosiaalista, se on aina vertailua (Graeber, 2013). Myös professori Marilyn Strathern tarkastelee arvoja sosiaalisten suhteiden verkostona. Arvo voidaan realisoida ainoastaan toisten ihmisten silmissä. Toisin sanoen arvo tarvitsee aina yleisön (Strathern, 1988).

Heijastavatko sosiaalisen viiteryhmämme näkemykset aina myös henkilökohtaisia näkemyksiämme?

Sosiaalinen arvostus voi ankkuroitua myös toimintaan. Nancy Munn kuvaa, kuinka esimerkiksi vaihdossa olennaista ei ole vain se, mitä vaihdetaan vaan se, kuinka vaihdetaan. Munn käyttää esimerkkiä, jossa henkilö antaa toiselle ruokaa ja saa vaihdossa simpukan. Spontaanisti voisi ajatella, että ruoan arvo palautuu toiselle simpukan muodossa. Näin ei kuitenkaan ole, vaan *ruoan antamisen arvo* palautuu teossa (Munn, 1992; Graeber, 2001). Näin arvo on tapa, jolla ihmiset esittävät oman tekemisensä tärkeyden itselleen. Arvoa ei voi olla olemassa irrallaan sosiaalisista suhteista.

Myöskään Karl Marxin tapa määritellä arvoa ei perustu tuotteen niin kutsutun objektiivisen rahallisen arvon määrittämiseen. Tuotteen arvon määrittää se, kuinka paljon työtä siihen on uponnut. Graeber onkin Marxia lainaten todennut arvon määräytyvän toiminnan, ajan ja työpanoksen kautta (Graeber, 2001).

Arvoa on pohtinut myös antropologian klassikko Marcel Mauss. Hänen tutkimuksensa viitekehityksessä arvo muodostuu lahja- tai hyödykevaihtona. Lisäksi arvon määrittämiseen kytkeytyvät erilaiset

vaihdon kaavat, jotka luovat vaihtelevia odotuksia toiminnan seurauksena (Mauss, 1990). Näistä lähtökohdista kumpuava ajattelu määrittää arvot ”asioiksi, joihin uskotaan” tai ”asioiksi, joita pidetään tärkeinä”. Lisäksi se korostaa arvojen sidosteisuutta ympäröivään yhteiskuntaan sekä arvojen luomista sosiaalisen toiminnan kautta (Munn, 1992; Graeber, 2001).

Kun arvoja käsitellään sosiaalisena prosessina, mukaan astuvat myös poliittiset näkökulmat. Graeber esittää arvojen aina muodostavan poliittisen taistelukentän erilaisten ja usein eriarvoisesti kilpailevien moraalisten järjestelmien välillä (Graeber, 2013). Tämä pohdinta saa lisää tarttumapintaa, kun se sijoitetaan esimerkiksi puoluepolitiikkaan. Toimija, jonka arvot saavat enemmistön kannatuksen, saa valtaa viedä läpi näille arvoille perustuvia muutoksia. Näissä muutoksissa arvot ja valta konkretisoituvat ja muuttuvat eleyksi todellisuudeksi.

1.4 Arvot ja ideaalit

Arvot voidaan linkittää myös ihanteisiin. Ihanteet voidaan määrittää ideaaleihin pohjaaviksi mielikuviksi, jotka ovat tavoittelemisen arvoisia. Toisinaan ihanteet ovat saavuttamattomia ja utopistisia haaveita, eikä niille tarvitse olla vastinetta todellisuudessa.

Ihanteet voivat kuitenkin myös ohjata toiminnan suuntaa ja niihin liitetään pääasiassa positiivisia ominaisuuksia. Ihanteiden ajatellaan usein olevan subjektiivisia, kenties enenevässä määrin. Henkilökohtaisiin ominaisuuksiin liitettäviä ihanteita ja hyveitä uskalletaan haastaa vaikkapa kauneuskäsitysten saralla.

Yhteiskunnan arvot ja ihanteet vaikuttavat periaatteisiin, joiden mukaan yksilön tulisi toimia, jotta yhteiskunta toimii suunnitellulla tavalla. Ideaalit myös asettavat odotuksia kansalaisia kohtaan: ideaal kansalainen kunnioittaa toisia, noudattaa lakia ja Suomessa esimerkiksi maksaa veroja. Monet ideaalit ovatkin kulttuurisesti värittyneitä ja hyvin kontekstisidonnaisia.

Oikeusfilosofi John Rawls on kiteyttänyt ihanneyhteiskunnan teorian kirjassaan *A Theory of Justice* (Rawls, 2009). Hänen mukaansa ihanneyhteiskunnassa kaiken tulee olla hyvin säänneltyä, kaikkien tulee hyväksyä samat oikeudenmukaisuuden periaatteet ja näiden periaatteiden tulee ohjata yhteiskunnallisia instituutioita. Ideaalien yhteiskunnan haaste ilmenee tällöin erimielisyydessä oikeudenmukaisuuden periaatteista. Tämän vuoksi toimiva yhteiskunta vaatii jonkinasteista hajauttamista, jossa valta siirretään eri tasoille tehtävien ja sijaintien mukaan, kuten liittovaltioissa (Kogelmann, 2017).

”Ideaalit voivat olla muodoltaan ympäripyöreitä tai yksityiskohtaisesti hiottuja, yksityiseen elämänpäiriin rajattuja tai julkisesti ääneen lausuttuja. Joskus ne koskettavat vain yhtä yksilöä, toisinaan taas kokonaista kansakuntaa.” (Sopanen, 2015.)

Mervi Sopasen teksti on julkaistu Hybris- tiedemediassa osana Arvot, ideaalit ja muutos -hankkeen **Tutkitusti-teemapaketteja**.

Mitä ovat arvot, ihanteet ja muutos?

- Vaikka arvot on käsitteenä häilyvä, se on tuttu ja helposti arkikieleen solahtava sana.
- Arvokeskustelu liikkuu arvon ja arvojen jännitteen välillä.
- Arvot muuttuvat ajassa ja paikassa.
- Ideaalit ja ihanteet ohjaavat toimintaa kohti tavoiteltavia päämääriä.
- Muutos linkittyy yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen muutokseen. Se puolestaan linkittyy yksilön arvojen muutokseen, joka ilmenee esimerkiksi kulutustottumuksissa.
- Tämän hetken näkyvin yhteiskunnallinen muutos on tahtunut ekologisten arvojen parissa.
- Yksilöiden yhteiskunnallinen vaikuttaminen on tärkeää laaja-alaisen muutoksen saavuttamiseksi.

2. KATSE TOTEUTUNEeseen MUUTOKSEEN: IHMISOIKEUDET

Toisen maailmansodan päättyessä harva oli kuullut puhuttavan ihmisoikeuksista. 1970-luvulle tultaessa tilanne alkoi muuttua: historioitsija Samuel Moynia lainaten ihmisoikeuksista tuli toisen maailmansodan jälkeisen maailman "viimeinen jaettu utopia" (Moyn, 2010). Oikeustieteilijä Francesca Klug luonnehtii ihmisoikeuksia "arvoina jumalattomalle aikakaudelle" (Klug, 2000; katso myös Iriye, Goedde & Hitchcock, 2012; Slotte & Halme-Tuomisaari, 2015; Jensen, 2016; Moses, Duranti & Burke, 2020).

Ihmisoikeuksien ideologian ytimessä on ajatus kaikkien ihmisten tasa-arvosta. Tämä on historiallisesti poikkeuksellista: käytännössä kaikki kulttuurit sisältävät erilaisia ihmisten asemaan liittyviä erotte-luja. Myös ihmisoikeuksien sisältämän tasa-arvon toteutuminen on monin tavoin haasteellista. Kuitenkin on kiistatonta, että kuluneina vuosikymmeninä ihmisoikeuksien sisältämä tasa-arvon ajatus on enenevästi noussut kansainvälisen yhteistyön ohjaavaksi ideaaliksi vähintään retorisella tasolla.

Sama näkyy kansallisella tasolla Suomessa, joissa ihmisoikeudet ovat muuttuneet erottamattomaksi osaksi niin julkista päätöksentekoa kuin juridiikkaa. Kuinka ihmisoikeuksien sisältämät arvot ovat

saavuttaneet tällaisen yhteiskunnallisen ideaalin aseman? Tämä luku pohtii tätä kysymystä pyrkimyksenään jäsentää tekijöitä, jotka ovat edesauttaneet muutosta kuluneina vuosikymmeninä.

Luku pohtii oikeusteoreetikko Duncan Kennedyn tutkimukseen nojaten sitä, kuinka ihmisoikeuksien edustaman arvopohjan yhteiskunnallisen aseman vahvistumista on tukenut sekä oikeusväittämien kaksinainen luonne että niiden mahdollisuus operoida lain kentän sisällä ja sen ulkopuolella (Kennedy, 2002). Luku pohtii myös prosesseja, jotka ovat edesauttaneet ihmisoikeuksien integroitumista osaksi lainsäädäntöä.

Luku tarkastelee myös tuoretta lainsäädännöllistä muutosta, vuoden 2016 kirjanpitolain muutosta (Hallituksen Esitys HE 89/2015 vp). Lakimuutos on merkityksellinen, sillä se edellyttää ensimmäistä kertaa yrityksiä raportoimaan toimintansa ihmisoikeus- ja vastuullisuusseurauksista. Näin lakimuutos havainnollistaa tapaa, jolla nämä arvot nousevat keskeisiksi yhä suuremmassa osassa yhteiskunnan toimia. Luvun laajempi konteksti muodostuu tavasta, jolla ihmisoikeusilmiö levisi kuluneina vuosikymmeninä Suomeen.

2.1 'Viimeinen utopia' Suomessa ja maailmalla

Nykyaikaisen ihmisoikeusilmiön alkupisteenä pidetään YK:n Yleismaailmallisten ihmisoikeuksien julistuksen hyväksymistä vuonna 1948 (Morsink, 2000). Seuraavina vuosikymmeninä ihmisoikeusilmiö eteni kuitenkin hitaasti. Tämä näkyi muun muassa kahden YK:n tärkeimmän ihmisoikeussopimuksen - Kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen (KP) sekä Taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien yleissopimuksen (TSS) - luonnosteluvaiheen venymisenä aina vuoteen 1966 asti (Glendon, 2001). Molemmat sopimukset astuivat lopulta voimaan vuonna 1976, kun riittävän suuri määrä valtioita oli tullut sopimusten osapuoliksi (Alston & Crawford, 2000; Keller & Ulfstein, 2002).

Ihmisoikeuksien korostunut asema kansainvälisessä yhteistyössä näkyi niin kansainvälisten sopimusten lukumäärän nopeassa kas-

vussa kuin sopimusten valtiojäsenten määrän lisääntymisessä. Erityisesti 1980-luvulta eteenpäin lisääntyivät kansalliset ihmisoikeusinstituutit, tutkimushankkeet ja koulutusohjelmat. Samaan aikaan ihmisoikeuksiin keskittyvien kansalaisjärjestöjen lukumäärä kasvoi merkittävästi (Halme-Tuomisaari, 2010).

Nämä muutokset näkyvät myös Suomessa (Luoto, 1997; Halme-Tuomisaari, 2009). Sodanjälkeistä aikakautta tarkasteltaessa on tärkeää huomioida Suomen tiivis suhde entiseen Neuvostoliittoon. Suhde konkretisoitui vuonna 1948 maiden välillä solmittuun Ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimukseen (YYA-sopimus). Aikakauden henkeä on kuvattu termillä ”suomettuminen”, ja sen katsotaan laajasti värittäneen Suomen ja itäisen naapurimme suhdetta aina 1990-luvun alkuun (Vihavainen, 1991).

Läheinen suhde loi kontekstin, jonka keskellä Suomi muodosti suhdettaan ihmisoikeuksiin ja niiden edustamaan arvopohjaan. Suomi seurasi vuonna 1955 muiden Pohjoismaiden esimerkkiä ja liittyi YK:hon. Suomi ratifioi muiden Pohjoismaiden tavoin tärkeimmät ihmisoikeussopimukset 70- ja 80-luvuilla. Vuonna 1975 Suomi isännöi tärkeän Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökokouksen (ETYK), jonka pohjalta muodostettiin Helsingin päätösasiakirja liittyen Euroopan turvallisuustilanteeseen.

1980-luvulle tultaessa Suomi oli vakiinnuttanut asemaansa YK:n kansainvälisellä ihmisoikeuskentällä kuulumalla eri valvontakomiteoihin ja YK:n Ihmisoikeuskomissioon. Ihmisoikeuksien status Suomen kansainvälisten suhteiden kentällä säilyi samaan aikaan kuitenkin ristiriitaisena (Törnudd, 1986). Suomen sisällä ihmisoikeuksien ristiriitaista asemaa leimasi jo edellisellä vuosikymmenellä alkanut ideologinen kahtiajako. Sen yhdellä puolella olivat Länsi-Eurooppaan katsovat opiskelijaryhmittymät, jotka muun muassa perustivat Amnesty Internationalin Suomen haaran vuonna 1974.

Toisella puolella olivat vaikutusvaltaisemmat vasemmistoryhmittymät - tunnetuimpina taistolaiset - jotka eivät jakaneet opiskelijaryhmittymien ihmisoikeusihannetta. He näkivät ihmisoikeuksien edustavan Yhdysvaltojen viljelemänä neuvostovastaista propagandaa, jota tuli vastustaa. Kaikkienensa Suomi 1980-luvulla pysyi ideologisesti muita Pohjoismaita etäämmällä ihmisoikeuksista (Halme-Tuomisaari, 2009).

Vuonna 1989 Suomi liittyi Euroopan neuvostoon ja ratifioi Euroopan ihmisoikeussopimuksen. Tämä näkyi myös oikeusjärjestelmässä, kun Suomen korkein hallinto-oikeus enenevissä määrin viittasi päätöksissään yhteisiin eurooppalaisiin sopimuksiin.

Kylmän sodan päättyttyä ihmisoikeudet saivat entistä keskeisemmän roolin kansainvälisessä yhteistyössä. Osoituksena tästä asemasta oli tapa, jolla useat entisen itäblokin valtiot kiiruhtivat YK:n keskeisimpien ihmisoikeussopimusten jäseniksi. Samaan aikaan ihmisoikeuksien asema 'päättäneen historian' kiistattomina jaettuina arvoina vakiintui entisestään (Fukuyama, 2006).

1990-luvun alussa Suomessa eroteltiin edelleen toisistaan perusoikeudet ja ihmisoikeudet. Perusoikeuksilla viitattiin perustuslakiin kirjattuihin oikeuksiin, jotka koskivat Suomen kansalaisia maan rajojen sisällä. Ihmisoikeuksilla puolestaan viitattiin erityisesti Suomen kansainvälisiin sopimuksiin pohjaaviin velvoitteisiin. Tilanne muuttui merkittävästi vasta vuoden 1995 perusoikeusuudistuksessa. Tuolloin alkoi aikakausi, jossa perusoikeuksista ja ihmisoikeuksista tuli toisiaan täydentäviä, ei keskenään kilpailevia kenttiä (Viljanen, 1996).

"Hyvinvointivaltiossa ihmisoikeudet kuuluvat jokaiselle. Ihmisoikeuksien turvaaminen on julkisen vallan vastuulla. Tällä pyritään varmistamaan se, että yhteiskunta olisi oikeudenmukainen, yhdenvertainen ja tasa-arvoinen. Tämä on yleensä selvää, kunnes omalle tai läheisen kohdalle sattuu tilanne, asia tai tapahtuma, joka pakottaa arvioimaan, miten ihmisoikeudet toteutuvat omalla kohdalla. – Yhteiskunnan ja valtion onnistuminen tehtävissään mitataan siinä, miten se kykenee pitämään heikoimmistaan huolta." (Ahonen, 2020.)

Karoliina Ahosen teksti on julkaistu Katsomukset -tiedemediasa osana Arvot, ideaalit ja muutos -hankkeen **Tutkitusti -teemapaketteja**.

Ihmisoikeuskoulutus ja vallitseva ideologinen asema

2000-luvun alussa ihmisoikeusideologian vahvistunut rooli on näkynyt muun muassa suomalaisissa koulutussuunnitelmissa. Suomen vuoden 2004 ihmisoikeusraportti mainitsee, että ihmisoikeuskoulutuksen tulisi alkaa jo peruskoulussa. Lisäksi eettisten keskustelujen tulisi pohjautua YK:n yleismaailmalliseen julistukseen (Human Rights Report, 2004).

Tämä merkittävä linjaus haastoi luterilaisen valtionkirkon ja muun tunnustuksellisen uskonnonopetuksen monopoliaseman. Uskonnonopetuksesta tuli vapaaehtoista, kun taas ihmisoikeusopetus tuli pakolliseksi. 2000-luvulle saavuttaessa ihmisoikeudet olivat siirtyneet sotien jälkeisestä marginaalisesta asemasta suomalaisen yhteiskunnan keskiöön. Niistä oli tullut kyseenalaistamattomia arvoja, jotka olivat integroituneet laajasti lainsäädännön ja päätöksenteon ytimeen (Halme-Tuomisaari, 2010).

Kuluneina vuosina on keskusteltu siitä, onko ihmisoikeuksien asema muuttumassa. Koronapandemia on havainnollistanut, kuinka valmiita useat kansalaiset ovat rajaamaan omia ja toistensa oikeuksia kriisitilanteessa. Samaan aikaan monissa länsimaissa kansallisaatteen voimistuminen on aiheuttanut sen, että ihmisoikeuksien olemassaoloa ja merkitystä nykymuodossaan on alettu kyseenalaistaa.

Ihmisoikeuksien vastustajien, erityisesti nationalistien, mielestä ihmisoikeudet ovat ongelmallisia siksi, että niiden institutionalisoinnin taustalla ovat moninaisuutta varjelevat kansainväliset yhteisöt (Tuori, 2010). 2020-luvulle tullessa saamme nähdä, haastavatko vastuullisuusdiskurssi ja kestävä kehityksen aatteet vakiintuneen ihmisoikeusideologian. Toistaiseksi ihmisoikeuksien asema suomalaisen yhteiskunnan arvopohjan ja päätöksenteon ytimessä vaikuttaa selkeältä.

2.2 Laki, oikeus ja muutos

Kuinka edellä esitettyä ihmisoikeuksien yhteiskunnallisen ja juridisen aseman muuttumista voidaan ymmärtää analyyttisesti? Minkälaiset kehityskaaret ovat olleet muutoksen takana? Yksi tapa jäsentää asiaa on tarkastella sitä Duncan Kennedyn kriittisen oikeusteorian analyysin näkökulmasta (Kennedy, 2002).

Kennedy esittää, että oikeuskieltä käyttävien argumenttien vaikutusvalta pohjautuu niiden kykyyn luovia objektiivisiin tosiasioihin perustuvan päätöksenteon ja subjektiivisten arvovalintojen väli-maastossa. Hänen mukaansa normaalitilassa arvoja pidetään tyy-pillisesti subjektiivisina ja faktoja objektiivisina. Tämän seurauksena objektiivisten arvoväittämien esittäminen on vaikeaa.

Oikeuksia voidaan pitää samaan aikaan sekä absoluuttisina ja objektiivisina arvoina että kiistattomina tosiasioina.

Tämän kaksinaisluonteen ansiosta oikeusargumentit kykenevät liik-kumaan helposti lain rajan yli: oikeusväittämien voidaan esittää ole-van "joko lakia tai peruste laeille" (Kennedy, 2002). Näin oikeudet ovat olemassa samaan aikaan sekä "lain ulkopuolella että sen sisäl-lä". Kennedyn analyysille löytyy odottamatonta yhtäläisyyttä luvussa 1 käsitellystä arvokeskustelusta. Myös Kennedy määrittää ihmisoikeuksien edustamat arvot dynaamiseksi kokonaisuudeksi, joka saa lopullisen merkityksensä sosiaalisessa toiminnassa.

Kennedyn kuvaama oikeuksien kaksinaisrooli on mahdollistanut ih-misoikeuskäsitteen merkittävän laajentumisen kuluneina vuosikym-meninä. Ihmisoikeuksilla voidaan nykyään hyväksyttävästi ja vaikut-tavasti viitata mitä erilaisimpiin tilanteisiin: puhutaan niin yritysten kuin robottien, eläinten tai jokien ihmisoikeuksista.

Julkilausumasta sopimukseen

Juridisesti tunnustettujen ihmisoikeusasioiden joukko on kasvanut räjähdysmäisesti kuluneina vuosikymmeninä (Meckled-Garcia & Bali, 2006). 1990-luvun alussa kysymys siitä, ovatko naisten oikeudet kiistattomasti ihmisoikeuksia, herätti edelleen keskustelua (Riles, 1998). Viime aikoina esimerkiksi vammaisten ja seksuaalivähehmissistöjen oikeudet ovat enenevästi saaneet tunnustusta ihmisoikeusjuridiikan kehikon alla.

Millaisten prosessien kautta ihmisoikeuksien juridinen sisältö on levinnyt? Asiaa voi tarkastella esimerkiksi YK:n ihmisoikeussopimusten ja ihmisoikeuskysymysten oikeudellistumisen näkökulmasta. Prosessia havainnollistaa Kaavio 1 (s. 24). Spiraalimaisesti liikkuvassa prosessissa vaiheet seuraavat toisiaan epävirallisesta viralliseen tai oikeudellisesti sitovampaan. Esimerkkinä kehityskaaresta voi pitää esimerkiksi vammaisten tai alkuperäiskansojen oikeuksien muuttumista kyseenalaistamattomiksi ihmisoikeuskysymyksiksi.

Ensimmäisessä vaiheessa teemasta käydään epävirallisia keskusteluita. Nämä voivat sijoittua esimerkiksi YK:n istuntosalien ulkopuolelle epävirallisiin tapaamisiin tai pienimuotoisiin kokouksiin. Näiden keskusteluiden rinnalla kulkevat usein ensimmäiset tutkimukselliset kannanotot, jotka kanavoituvat asiantuntijoiden muodostamien ryhmien keskusteluihin sekä niiden pohjalta muodostettuihin raportteihin.

Mikäli epävirallisten raporttien löydökset herättävät tarpeeksi kiinnostusta, seuraavassa vaiheessa teema tuottaa lisää dokumentteja, esimerkiksi erilaisia toimintaohjeita. Näitä asiakirjoja saatetaan käsitellä YK:n eri ihmisoikeusasiantuntijaelimissä, kuten Ihmisoikeusneuvostossa tai sopimuksia valvovissa komiteoissa. Seuraava mahdollinen vaihe on korkean statuksen asiakirja, kuten YK:n yleiskokouksen päätöslauselma tai julistus.

Tässä teema liikkuu edelleen laillisesti ei-sitovalla kentällä. Usein tavoitteena on juridisen aseman varmistaminen tietyille prosessille. Konkreettisesti tämä voi tarkoittaa esimerkiksi omaa kansainvälistä yleissopimusta. Vuonna 2006 voimaan astunut Vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva yleissopimus tarjoaa viimeisimmän esimerkin juridisen päätepisteen saavuttamisesta YK:n kentältä.

Kuluneina vuosikymmeninä tämä raja on herättänyt lisääntyvää keskustelua. Ihmisoikeuskentällä merkittävin kysymys on kohdentunut yritysten rooliin: kuinka myös niiden toiminta voitaisiin saada ihmisoikeussäätelyn piiriin? Tämä keskustelu on merkittävää. Yritysten toimintakentän ja vaikutusvallan jatkuvasti kasvaessa yritykset ovat vastuussa merkittävästä määrästä ihmisoikeusrikkomuksia. Tekstiiliteollisuuden työntekijöiden puutteelliset työ- ja elinolot - mukaan lukien lapsityön ongelma - tarjoavat tästä konkreettisen esimerkin (Liappis, Pentikäinen ja Vanhala, 2019).

Ihmisoikeuskentällä merkittävin kysymys on kohdentunut yritysten rooliin: kuinka myös niiden toiminta voitaisiin saada ihmisoikeussäätelyn piiriin?

Tämä osio tarkastelee pyrkimyksiä laajentaa ihmisoikeuksien arvopohja koskemaan myös yritystoimijoita. Juridisesta näkökulmasta kyse on arvopohjan laajentumisesta julkisoikeudesta yksityisoikeuteen. Samalla siirtymä konkretisoi ihmisoikeuksien ja kestäväyyden voimistumista suomalaisen yhteiskunnan kiistattomana jaettuna arvopohjana.

Tarkastelun kohteena on vuonna 2016 tehty kirjanpitolain muutos, joka loi tietyn suuruisille yrityksille velvollisuuden raportoida toimintansa vaikutuksista ei-talouteen liittyvillä osa-alueilla. Kirjanpitolaki on merkityksellinen laajempaa muutosta pohdittaessa siksi, että huolimatta pitkäkestoisista aloitteista ei sitova yritys vastuulaki edelleenkään ole voimassa Suomessa.

Näin ollen kirjanpitolaki on toistaiseksi selkein lainsäädännöllinen kohta, jossa yrityksiä edellytetään toiminnassaan huomioimaan ihmisoikeuksien ja vastuullisuuden arvoja. Tämä osio linkittää katsauksen erityisesti oikeudellistumisen spiraaliin pohtiessaan vaiheita, joiden kautta kirjanpitolain muutos on toteutunut. Lisäksi osio pohtii, minkälaiset välittäjätoimijat ovat olleet edesauttamassa muutosta.

Muutoksen tausta

Vuonna 2016 voimaan astunut kirjanpitolain muutos koskee yli 500 henkilön yrityksiä, joita laki velvoittaa sisällyttämään toimintakertomukseensa selvityksen myös muista kuin taloudellisen toiminnan tiedoista. Täsmällisemmin yhtiöiden tulee raportoida toimintalinjoista, jotka koskevat ympäristöä, työntekijöitä ja sosiaalisia asioita, ihmisoikeuksia sekä korruption ja lahjonnan torjuntaa. (Työ- ja Elinkeinoministeriö, 2020).

Kirjanpitolain muutos pohjaa Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiiviin 2014/95/EU. Direktiivin perusteluissa viitataan YK:n asiakirjaan nimeltä Global Compact. Kyseessä on vuodelta 2000 peräisin oleva ei-sitova globaali aloite, jolla kannustetaan yrityksiä huomioimaan ihmisoikeuksiin ja kestävään kehitykseen sitoutuva arvopohja toiminnassaan (Global Compact 2000; Directive 2014/95/EU; Hallituksen Esitys HE 89/2015 vp).

Kirjanpitolain muutoksen juuret ulottuvat merkittävästi vuosittuuhannen vaihdetta taemmas. Yritysvastuullisuus ja kestävä kehitys ovat jo pitkään olleet osa liike-elämän strategioita erityisesti tietyillä sektoreilla. Oikeudellistumisen muutoskaaviota ajatellen yritysvastuu on lainsäädännön puuttuessa tässä kehitysvaiheessa sijoittunut nimenomaan ei-juridiselle kentälle. Näin teeman painopiste on yritysten omien aloitteiden lisäksi ollut epävirallisilla keskusteluilla, asiantuntijalausunnoilla sekä enenevästi kansainvälisillä korkean profiilin tapaamisilla ja julkilausumilla.

Tällä hetkellä vastuullisuuskenttä on voimakkaasti pirstaloitunut. Yhtenäistä, sitovaa kansainvälisoikeudellista normistoa on ollut haastavaa luoda. Kuitenkin esimerkiksi YK:n kestävä kehityksen tavoitteet (*sustainable development goals*) ja Hallitustenvälisen muutospaneelin IPCC:n ilmastoraportti ovat arkipäiväistäneet keskustelua yritysten vastuullisuustoiminnasta. Monet yritykset ovat ottaneet käyttöön lukuisia oma-aloitteisia vastuullisuusraportointimalleja. Kuitenkin kansallinen lainsäädäntö on laahannut muutoksen perässä.

Yritykset, vastuullisuus ja itsesäätely

Kuluneina vuosina on tullut kiistattomaksi, että yrityksiä vaaditaan valtioiden ohella kantamaan vastuuta globaaleista ongelmista. Yrityksiltä peräänkuulutetaan läpinäkyvyyttä ja niiden odotetaan noudattavan ihmisoikeuksien määrittämiä standardeja esimerkiksi työntekijöiden työolojen osalta (Spindler, 2013; Andonova, 2014). Tähän muutokseen on vaikuttanut julkinen painostus, jossa erityisesti kansalaisjärjestöt ovat toimineet aktiivisina välittäjinä, Sally Merryn analyysia lainaten.

Yrityksiä vaaditaan valtioiden ohella kantamaan vastuuta globaaleista ongelmista, mutta toisinaan yritysten motiivina vastuullisuudelle on pyrkimys vastata kuluttajien kriittisiin mieltymyksiin ja parantaa liiketoimintaa.

Samaan aikaan yritysten omavalvonta ja itsesäätely ovat jatkuvasti lisääntyneet. Yritysten erilaiset eettiset ohjeistot antavat suuntaviivoja vastuullisuusstrategioille. Yhdestä näkökulmasta tähän kehitykseen voi suuntautua kyynisesti: vastuullisuudesta on tullut kannattavaa liiketoimintaa yritysten pyrkiessä vastaamaan kuluttajien kriittisiin mieltymyksiin ja arvoihin. Näin ajateltuna yritysten motiiviin korostaa vastuullisuutta toiminnassaan vaikuttaa ihmisoikeuksien ja kestävyiden vankka asema yhteiskunnan arvopohjassa (Liappis, Pentikäinen & Vanhala 2019).

Suomeen sitova yritysvastuulaki?

Oikeudellistumisen spiraalia (s.24) ajatellen tämänhetkinen yritysvastuu jakautuu monitahoisesti sekä valtion että yritysten toimialojen alle. Samaten yritysvastuuta ohjaava juridinen kehikko on merkittävän monimuotoinen, ulottuen sekä kansalliselle että kansainväliselle kentälle. Keskeistä teeman kehittymisessä on myös

jatkuva kansalaisyhteiskunnan painostus, jossa halutaan lisätä läpinäkyvyyttä yritysten toimintaan ja kasvattaa yritysten omavalvonnan vaikutusta.

Toisin sanoen vallitseva tilanne on monimutkainen ja osin juridisesti epäselvä. Käynnissä on pyrkimyksiä selkeyttää tilannetta. Työ- ja elinkeinoministeriö on teetättänyt oikeudellisen selvityksen yrityksille asetettavasta velvoitteesta asianmukaiseen huolellisuuteen ihmisoikeuksien ja ympäristön osalta. (Ernst & Young Oy. n.d. 'Oikeudellinen Selvitys Yritysvastuulaista')

Oikeudellista selvitystä on saanut kommentoida ja kommentteja on kertynyt järjestöalojen, yrityssektorin ja julkisen sektorin toimijoilta. Kommenteissa korostuvat halu sitouttaa yrityksiä tiukemmin ihmisoikeuksien suojelemiseen kansallisella ja sitovalla lainsäädännöllä, huoli mahdollisista ristiriidoista kansallisen ja kansainvälisen normiston välillä sekä valtion rooli takaamassa ihmisoikeuksien noudattamista kaikissa olosuhteissa.

Kolmannella sektorilla on ollut merkittävä rooli 'välittäjänä', joka on ajanut laajempaa vastuuta yrityksille. Suomessa esimerkiksi Finnwatch ja Eetti ry ovat jo kauan puhuneet vastuullisen kaupan ja yrityksiä sitouttavan lainsäädännön puolesta. Molemmat tahot voidaan nähdä kansallisina mielipidevaikuttajina. Yritysvastuun puolesta lobbaamisen pioneeri Finnwatch ottaa usein kantaa lainsäädännön puutteisiin ja porsaanreikiin, jotka mahdollistavat esimerkiksi verovälttelyn ja toimitusketjujen vähäisen valvonnan.

Tällä hetkellä eduskunnassa on, pitkälti Finnwatchin työn tuloksena, käsittelyssä selvitys kansallisesta yritysvastuulaista (Ernst & Young Oy, 2020). On mahdollista, että oikeudellistumisen spiraali saavuttaa juridisesti sitovan loppupisteen myös ihmisoikeuksia ja kestävästä kehityksestä koskevan yritysvastuun saralla.

3. KOHTI TULEVAA MUUTOSTA

Edellinen luku pohti, kuinka ihmisoikeuksien sisältämä ajatus kaikkien ihmisten tasa-arvosta muodosti toisen maailmansodan jälkeen ensin kansainvälisen ideaalin ja sittemmin integroitui osaksi yhteiskunnallista päätöksentekoa ja lainsäädäntöä niin Suomessa kuin maailmalla. Pitkään vaikutti siltä, että ihmisoikeudet jäisivät viimeiseksi jaetuksi utopiaksi siitä, millaisille arvoille ja ihanteille yhteiskuntien tulisi rakentua.

Viimeisen vuosikymmenen aikana tämä käsitys on alkanut muuttua. Tasa-arvoisuuden korostamisen rinnalle – tai sen sijaan – on noussut ajatus kokonaisvaltaisemman arvomuutoksen tarpeesta. Täsmällisemmin kyse on ajatattelumallista, joka nostaa tasaveroisuuden piiriin myös eläinkunnan, luonnon ja koko planeettamme.

David Graeberin ajatuksia lainaten kyseessä on ontologisia arvoja koskeva muutos, joka toteutuessaan haastaa erityisesti länsimaisen vallitsevan elämänmuodon perusteita merkittävästi. Osaltaan tämä muutos saa välttämättömyytensä olosuhteista: ilmastonmuutos konkretisoi sen, että planeetan kantokyky ei yksinkertaisesti kestä nykyistä tapaamme elää. Samalla muutos kumpuaa arvojen muutoksesta, jota konkretisoi kysymys: miksi ihmisillä tulisi olla muita eläviä olentoja merkittävämmät oikeudet?

Tämä raportin kolmas luku pohtii tapaa, jolla muutokset käytännössä näkyvät. Luku tarkastelee ihmisen ja eläinten muuttuvaa suhdetta ja sitä, miten se näkyy suhtautumisessa ruokaan. Tässä

ammennetaan keskustelusta, jota käytiin Arvot, ideaalit ja muutos-projektin keskustelutilaisuudessa *Lemmikki vai kyljys? Kuinka ruokakulttuurimme muuttuu?* 23. marraskuuta 2020. Tapahtumassa puhujina olivat uudistuvan maatalouden tutkija ja kauppatieteen tohtori Galina Kallio, eläinten oikeuksiin erikoistunut oikeustieteen tohtori Visa Kurki, eläinaktivisti ja sosiologian tohtori Salla Tuomi-vaara sekä hyönteiskokki Topi Kairenius.

Luku nostaa esiin esimerkkejä muutosta siivittävästä prosesseista. Luvussa käsitellään muun muassa kansalaisliikeoppimista, kansalaisaktivismia sekä kansalaistottelemattomuutta. Esimerkkitaustusten keskeisiä piirteitä pohditaan muutoskaavioiden avulla. Väestöryhmänä keskitytään erityisesti nuoriin, jotka ovat usein muutoksen airuita.

Osio pohtii myös mielikuvien ja mielikuvituksen roolia muutoksen ajureina. Teemaa taustoittaa jälleen David Graeberin tutkimus. Graeber kuvaa Marxin ajatuksiin viitaten mielikuvitusta elementtinä, joka tekee meistä ihmisiä (Graeber, 2007). Mielikuvitus mahdollistaa ajatuksen muutoksesta tarjotessaan mahdollisuuden nähdä vallitsevan todellisuuden tuolle puolen. Kuinka tämä havainto vaikuttaa ihmisen ja luonnon suhdetta ohjaavien arvojen, ideaalien ja ihanteiden muutokseen?

3.1 Ihmiset, ympäristö ja eläimet

Termit ”antroposeeni” ja ”antropogeeninen ilmastonmuutos” ovat viime aikoina vilahdelleet ilmastonmuutoskeskusteluissa. *Antropo-* tulee kreikan kielen sanasta *ánthrōpos*, joka viittaa ihmiseen. Antroposeeni taas viittaa geologiseen aikakauteen, jota määrittää ihmisen tekemä ympäristön muokkaaminen. Antropogeeninen ilmastonmuutos tarkoittaa siis ilmastonmuutosta, joka tapahtuu ihmisen toiminnan seurauksena. Käsitteet korostavat näkemystä, jossa ihmiset ovat kiinteä osa kosmosta ja ympäristön elämää. (Tsing, 2021; Descola, 2016.)

Tämä ajattelumalli poikkeaa voimakkaasti mallista, joissa ihminen nähdään luonnon hallitsijana ja selkeästi muusta luomakunnasta erillisenä lajina. Yhteiskunnallista keskustelua havainnoimalla voi kiistatta todeta näiden ajattelumallien muutoksen olevan vähin-

tään osin käynnissä. Kuitenkin on haastavaa määrittää täsmällisesti, missä kohtaa muutos on alkanut.

Ekologisen kriisin myötä on korostunut, että ihmiset ovat osa ympäristöään, eivät luonnon hallitsijoita.

Yhden tarkastelukulman tarjoaa ympäristöliikkeiden ja niiden vaikutusten tarkastelu. Näistä liikkeistä esimerkkinä on tutkimus, joka tarkastelee vaihtoehtoista maataloutta, ruoantuotantoa ja niihin liittyvää näkymätöntä työtä. Galina Kallio on tutkimuksessaan pohtinut, miksi nämä kysymykset ovat viime aikoina enenevästi saaneet kuluttajien huomiota. Hänen mukaansa muutokseen on vaikuttanut kestävä kehityksen viitekehys, jonka sisälle voidaan sovittaa ekologisuus ja sosiaalisuus. (Kallio, 2018.)

Miksi yksilö- ja ihmiskeskeisiä näkemyksiä on alettu kyseenalais-tamaan juuri nyt? Kallion mukaan ekologisen kriisin saama medianäkyvyys on yksi muutokseen vaikuttanut tekijä. Kuitenkin muutoskeskustelu liikkuu edelleen pitkälti oireiden hoitamisessa, ei ongelmien juurisyiden korjaamisessa. Tähän vaikuttaa kiistat-tomasti se, että jälkimmäisiin tarttuminen on merkittävästi vaikeam-paa. Juurisytyt nivoutuvat käsityksiimme maailmankuvasta, ihmis-keskeisyys tärkeänä osana. (Kallio, 2018.)

Voiko joella olla ihmisoikeuksia?

Yksi kiintoisimmista esimerkeistä ihmisoikeuskehikon laajenemisesta koskee jokien ihmisoikeuksia. Vuonna 2017 Uudessa-Seelannissa julistettiin, että Whanganui-joella on ihmisoikeudet. Pian sama todettiin myös Intiassa Ganges-joen kohdalla. Kuinka joki voi nauttia ihmisoikeuksia?

Uudessa-Seelannissa tapauksen taustalla on pitkä kehityskaari, jonka osapuolet ovat māori- alkuperäiskansa ja Uuden-Seelannin valtio. Māorit ovat kauan pyrkineet voimistamaan joen suojelua. Luonnonsuojeluun suuntautuvat ihmisoikeusargumentit pohjaavat yleensä siihen, että ihmisillä on oikeus puhtaaseen luontoon. Māorien lähestymistapa on ollut erilainen.

Māorit esittävät, ettei heidän ja joen välillä ole eroa. Kosmisesta näkökulmasta kansa ja joki ovat sama asia, sillä māorit käsittävät joen sisältävän sekä omat esi-isänsä että jälkeläisensä. Tällainen ajatus luonnon ja ihmisen yhteisyydestä on vierasta länsimaiselle ontologialle, jossa ihmis- ja eläinkunta on erotettu selkeästi luonnosta. Kuitenkin vastaava ajatusmalli löytyy usealta alkuperäiskansalta.

Tämän ajatusmallin tunnustaminen ihmisoikeusasiaksi on merkittävää. Se konkretisoi sen, miten ihmisoikeuskäsitykset linkittyvät laajemmin arvoihimme ja käsityksiimme elämästä ja kosmoksesta - ja kuinka näihin nivoutuvat käsitykset ja arvot muuttuvat.

Lemmikki, oikeussubjekti vai kyljys?

Eläinten ja ihmisten välinen suhde on määritelty historian kuluessa moneen kertaan. Eläinsuojelulaeissa on ollut vallalla ajatus, jonka mukaan eläimiä saa käyttää ravinnoksi. Käytön suhteen on kuitenkin olemassa sekä välttämättömiä minimistandardeja että tarpeetoman kärsimyksen standardi. Ihmisoikeusdiskurssi on tyypillisesti

erotettu eläinten oikeuksista ja suojelusta.

Visa Kurki on tutkimuksessaan tarkastellut sitä, miten joissakin oikeustieteen haaroissa ajatellaan myös eläimille kuuluvan jotakin ihmisoikeuksien kaltaista (Stucki & Kurki, 2020). Tämä muutos on tapahtunut ensin filosofian saralla ja siirtynyt sieltä oikeustieteeseen, tavoitteenaan siirtyä myös lainsäädäntöön. Oikeudellistamisen spiraalia ajatellen tässä kohtaa kehitys siirtyisi epävirallisista keskusteluista ja kansalaisvaikuttamisesta juridiikan kentälle.

Ajatus voi äkkiseltään tuntua kaukaiselta, mutta ihmisen ja eläimen rinnastaminen oikeussubjekteina ei ole historiallisesti ainoa laatuista. Historiasta löytyy esimerkiksi tapauksia, joissa eläimillä on katsottu olevan ihmisiin vertautuvia velvoitteita. 1300–1500-luvuilla oli Keski-Euroopassa tapana viedä käräjille eläimiä, jotka olivat rikkooneet ihmisiä vastaan. Näitä oikeudenkäyntejä saatettiin käydä sekä maallisissa että kirkollisissa tuomioistuimissa. Siinä missä aasi voitiin polttaa roviolla, viljelijöitä kiusanneille tuhohyönteisille saattoi langeta kirkon panna. Tuomiot herättävät kysymyksiä ihmisten ja ei-ihmisten välisistä rajanvedoista sekä älyllisten tekijöiden määrittelemisestä rikosoikeudellisen vastuun näkökulmasta – asia jonka kanssa tuomioistuimet painiskelevat tänäkin päivänä. (Gerhard, 2013.)

Ihmisten ja eläinten välistä suhdetta on käsitelty myös tuoreessa suomalaisessa tutkimuksessa (Aaltola & Wahlberg, 2020). Muuttuvaa ajatusta ihmisten ja eläinten välisestä rajanvedosta on linkitetty posthumanismiin, joka haastaa käsityksiä ihmisestä ja ihmisyydestä (Tuomivaara, 2019). ”Posthumanismi painottaa meidän olevan maailmassa ruumiillisina olentoina – jaamme haavoittuvuuden ja rajallisuuden muiden eläinten kanssa. Olemme nähneet itsemme ”ei-eläiminä ja eläimet ei-ihmisinä”, ja itseemme liitetyt ominaisuudet, joita ei löydy eläimiltä, on esitetty arvokkaampana ja yksinomaan ihmisille kuuluvina” (Tuomivaara, 2018).

Pyrkimys saada eläimille ihmisoikeuksista muodostuva juridinen suoja kertoo muutoksista suhteissamme eläimiin. Heijastuuko muutos myös käsityksiin siitä, voiko eläintä käyttää ravinnoksi? Myös näitä kysymyksiä voi tarkastella osana oikeudellistumisen spiraalia. Nähtäväksi jää, etenevätkö kysymykset lainsäädännössä ja jos, missä muodossa. Tulemmeko näkemään kokonaan uusia oikeudellisia normeja vai paremminkin uusia tulkintoja vallitsevista normeista?

Oranki Sandra sai ei-inhimillisen subjektin oikeudet

Oranki Sandra syntyi saksalaisessa eläintarhassa 1986. Vuonna 1994 hänet siirrettiin Buenos Airesin eläintarhaan, jossa hän eli huonoissa olosuhteissa ja yksinäisenä. Sandran poikanen siirrettiin vuonna 1999 kiinalaiseen eläintarhaan. Myöhemmin Buenos Airesin eläintarha suljettiin johtuen sen julmuudesta eläimiä kohtaan.

Tavallisesti eläimillä ei ole oikeusjärjestelmissä oikeuksia. Sandra sai kuitenkin Argentiinassa paikallisen eläinoikeusjärjestö ALFADA:n asianajajien tuella itselleen inhimillisiä oikeuksia. Vuonna 2016 argentiinalainen oikeus päätti, että Sandra on ei-inhimillinen oikeussubjekti (non-human person). Uuden statusensa turvin Sandra saatiin muutettua Floridaan apinoiden suojelualueelle.

Sandra ei ole ainoa esimerkki tapauksesta, joissa suurille kädellisille on pyritty saamaan ihmisoikeuksia. Pyrkimysten taustalla olevat argumentit korostavat sitä, että dna-aineiston valossa ihmisten ja suurten kädellisten ero on minimaalinen.

Lajien välinen erottelu näyttäytyy silloin keinotekoisena, ja suurten kädellisten tulisi nauttia ihmisoikeuksista. (Watkins, 2019; Tague & Webb, 2019.)

Sirkasta salattiin

Yksi ulottuvuus käynnissä olevaa arvomuutosta on muuttuva suhde ruokaan. Viimeisen kymmenen vuoden aikana eläinproteiinin käyttö on muuttunut osin kiistanalaiseksi, ja kasvissyönti ja vegaanius ovat yleistyneet (Jallinoja, 2019).

Ruoka on antropologisesti kiehtova teema. Tutkimuksessa tiedetään laajasti, ettei yksikään maailman kansa käytä ruoaksi kaikkea ravinnoksi kelpaavaa. Sen sijaan kulttuurisia erotteluja syötäväksi

kelpaavan ja kelpaamattoman välillä tehdään aina. Yksi erottelujen määre liittyy siihen, mitä eläimiä voidaan käyttää ravinnoksi. Intiassa on mahdoton ajatus syödä lehmää, sillä lehmä on pyhä eläin. Islamiuskoiset eivät syö sikaa, joka katsotaan saastaiseksi eläimeksi. Monessa maailmankolkassa ajatus porojen tai hevosten syömisestä on mahdoton. Etelä-Amerikassa syödään marsuja, jotka meillä mielletään kotieläimiksi.

Hyönteisten syönti tarjoaa kiintoisan kulman ruokakäsitysten muutokseen. Vielä kymmenen vuotta sitten sirkka lautasella olisi liittynyt vahvasti Kaakkois-Aasian ruokaelämyksiin. Meillä hyönteiset on totuttu yhdistämään ajatukseen liasta: ne ovat olleet ruokapöydässä selkeästi 'asioita väärässä paikassa', antropologian klassikko Mary Douglasia lainaten (Douglas, 1966). Tilanne on kuitenkin nopeasti muuttunut, ja sirkkoja on ainakin kokeilumielessä löytynyt kotimaisien leipomoiden leivistä.

Vuonna 2013 YK:n elintarvike- ja maatalousjärjestö FAO (Food and Agriculture Organization) julkaisi kattavan selvityksen hyönteissyönnin mahdollisuuksista, perinteistä, markkinapotentiaalista ja hallinnollisista esteistä. Tuolloin raportti nimesi hyönteissyöntiin ja -kasvatukseen liittyvän puutteellisen lainsäädännön yhdeksi suurimmista esteistä hyönteissyönnin leviämiseksi etenkin länsimaissa. Myöskään Suomessa hyönteisten myynti elintarvikkeena ei ollut sallittua.

Sittemmin lainsäädäntö on nopeasti muuttunut. Vuonna 2017 Suomi muutti tulkintaansa Euroopan unionin uuselintarvikeasetuksesta, ja hyönteisten kasvattaminen ja myyminen elintarvikkeena sallittiin. Uutta Euroopan parlamentin ja neuvoston asetusta uuselintarvikkeista ((EU) 2015/2283) on sovellettu täysimääräisesti 1.1.2018 alkaen. (Elintarvikevirasto, 2019a.)

Kuitenkin lainsäädännön muuttuminen vaikuttaa hyönteisten syöntiin vain osin. Ovatko hyönteiset suomalaisten mielestä nykyään ruokaa? FAO:n raportissa havaittiin, että toisen merkittävän haasteen hyönteisruokailulle muodostivat hyönteisten syöntiin liitetyt harhakäsitykset ja kulttuuriset ennakkoluulot. Asennemuutosta ovat julkisuudessa tukeneet muun muassa hyönteiskokit, jotka ovat tuoneet hyönteisten syömisestä etuja esille erilaisissa tapahtumissa.

Nämä kokit ovat ottaneet merkittävän roolin kulttuurivaikuttajina - Merryn termein 'välittäjinä' - jotka ovat pyrkineet vaikuttamaan

siihen, mitä suomalaiset pitävät ravinnoksi kelpaavana. Tehtävä on vaativa. Hyönteisruoka ei ainakaan toistaiseksi ole juurtunut suomalaisten päivittäiseen ruokavalioon. Näin siitäkkin huolimatta, että ilmastonmuutokseen liittyvät perusteet tukisivat YK:n raportin mukaan hyönteisten käyttöä ravinnoksi.

Tämä osoittaa, kuinka moninaisten tekijöiden vyyhti ruokaan liittyy. Vaikka ekologiset arvot ovat nostaneet asemaansa suomalaisten kulutuskäyttäytymisessä, hyönteisten syönnin näkökulmasta ruokaan liittyvät muutokset ovat olleet vielä pieniä. Ruoka määrittyy pitkälti kulttuurisesti, mikä tarkoittaa merkittävästi syvällisempää ja hitaampaa muutosprosessia.

3.2 Kansalaisaktiivisuuden uudet muodot

Moni huolestunut kansalainen kokee, ettei ilmastonmuutoksen vaatima toiminnan muutos näy riittävän selkeästi lainsäädännössä. Kokemusta saattaa vahvistaa tunne siitä, että myöskään ihmisen ja luonnon suhdetta koskeva arvopohja ei muutu riittävän nopeasti. Kuinka muutoksia voidaan edesauttaa? Tämä osio pohtii kysymystä tarkastellen kolmea yhteiskunnallisen aktiivisuuden muotoa: kansalaisvaikuttamista, kansalaisliikeoppimista ja kansalaistottelemattomuutta.

Osion kolme esimerkkitapausta ankkuroituvat nuoriin. Nuorten arvoja ja niiden muutosta on selvitetty muun muassa Valtion nuorisoneuvoston, Nuorisotutkimusseuran, Nuorisotutkimusverkoston ja Opetus- ja kulttuuriministeriön tuottamassa Nuorisobarometrissä (2019). Barometri kertoo ilmastonmuutoksen ja ekologisten kysymysten olevan nuorille keskeisiä tulevaisuutta koskevia huolenaiheita (Haikkola ja Myllyniemi, 2019).

Nuorten parissa ekologiset arvot ovat jatkuvasti pinnalla ja niitä edistetään aktiivisesti. Fridays for Future, Extinction Rebellion ja Greta Thunberg ovat esimerkkejä globaalille mittapuulle levinneistä, ekologisiin arvoihin pohjaavista liikkeistä. Pääasiassa nuoria aktivisteja sisältävät liikkeet julistavat vanhempiensa sukupolvien piittaamattomuutta maapallon tilasta.

Jo 1980-luvun arvotutkimuksissa havaittiin, että ympäristönsuojelun arvostus oli suurinta nuorissa ikäryhmissä ja aineellisen hyvinvoinnin tärkeys kasvoi iän myötä (Haikkola ja Myllyniemi, 2019). Ekologisia arvoja korostava muutos vaikuttaa sittemmin leimaavan vahvemmin myös muita väestönosia, kuten Poutanen pohtii Tutkustusti muutostyöpajassa työstämässään tekstissä (Poutanen, 2020).

Kansalaisaktivismi on uusi musta

Sosiologi Markku Harrinvirta on tutkinut suomalaisten mielikuvia nuorten yhteiskunnallisesta vaikuttamisesta. Hänen mukaansa nuorten kuvitellaan olevan välinpitämättömiä ja passiivisia yhteiskunnallisen vaikuttamisen suhteen. Tällä hetkellä on kasvamassa maailmanlaajuinen sukupolvi, jonka arvoalinnoissa korostuu yhteinen taistelu ilmastonmuutosta vastaan ja vahva huoli tulevaisuuden tilasta.

Suomessa nuorten kiinnostus politiikkaan on noussut vuosina 1996–2018 reilusta 40 prosentista yli 60 prosenttiin. Ristiriita passiivisia nuoria koskevien mielikuvien ja tutkitun tiedon välillä on vahva (Harrinvirta, 2019). Poliittinen aktiivisuus on myös löytänyt uusia kanavia muun muassa sosiaalisessa mediassa leviävän aktivismin myötä. Kansalaisaktivismilla on historiallisesti pitkät juuret. Ilmastokriisi ja sosiaalinen media ovat tuoneet sen kentälle ennenäkemättömän globaalin komponentin.

Tutkimustiedon valossa nuorissa yhdistyy perinteisiä ja niin sanottuja jälkimoderneja osallistumisen tapoja, joihin kuuluu muun muassa adressien allekirjoittaminen, boikotit ja mielenosoitukset (Harrinvirta, 2019). ”When leaders act like kids, the kids become leaders!” on yksi monista ilmastomarssien plakaattien iskulauseista. Se kiteyttää huolen siitä, että nuoret kokevat jäävänsä niiden elämäntapojen ja talousmallien jalkoihin, joiden keskelle he ovat syntyneet. Samalla plakaatti viestittää sukupolvien välistä kuilua ja peräänkuuluttaa sukupolvien välistä yhteyttä, luottamusta ja yhteistyön tarvetta.

” ‘Protestiliikkeet sisältävät aina erilaisia käsityksiä toivottu tulevaisuudesta. Ilmastoliike pitää yhteiskunnallista muutosta välttämättömänä, mutta ei ole aivan selvää, millaisen tulevaisuuden se haluaa.’ Utopian ja dystopian käsitteet kuvaavat ihanteellista yhteiskuntaa, sekä #ideaalin epätoivottavaa vastakohtaa.” (Lakkala & Eskelinen, 2020.)

Teksti on julkaistu Poliitikasta-tiedemediassa osana Arvot, ideaalit ja muutos -hankkeen **Tutkitusti -teemapaketteja**.

Nuorten poliittista aktiivisuutta pohtiessaan Harrinvirta nostaa esille Nuorisobarometrissa (2019) huomioidun nuorten kokeman turvattomuuden tunteen (Harrinvirta, 2019). Turvattomuuteen sisältyy voimakas huoli ilmastonmuutoksesta, maailmanpoliittisesta tilanteesta ja terrorismista. Kaikki nämä ovat Nuorisobarometrin mukaan nuorten uhkakuvissa kasvussa – huolimatta siitä, saako uhkakuva vastinetta todellisuudesta.

Nuorten poliittisen aktiivisuuden ja globaalin huolestumisen yhteen laskeminen herättää kysymyksen siitä, olemmeko uudentyyppisen poliittisen kulttuurin äärellä. Tämä puolestaan voisi tarkoittaa, että ilmastolakon kaltaiset globaalit mielenilmaukset vallitsevaa politiikkaa kohtaan ovat kasvussa. Tällaiset toimet voidaan nuorten kohdalla kokea välttämättömiksi, jos muutoksen ei uskota tapahtuvan äänestämisen kaltaisten perinteisten poliittisten vaikutuskanavien välityksellä.

Kansalaisliikeoppiminen muutoksen airuena

Kiintoisa muutospotentialiaali löytyy myös toimintamallista, jota kuvaamme termillä 'kansalaisliikeoppiminen'. Esimerkkitapaus pohjautuu yhdysvaltalaisen sosiologin Sherry Steinerin tapaustutkimukseen Pennsylvanian osavaltiossa sijaitsevassa Philadelphian Eastern Universityssa. Tapaustutkimuksen keskiössä on opiskelijoiden käynnistämä Sustainable Peace Initiative (SPI), jonka tavoite oli vähentää osavaltion valtaisaa ympäristökuormitusta merkittävästi. Tapaustutkimuksen aikaan vuonna 2003 Pennsylvania tunnettiin hiiliosavaltiona, joka oli vastuussa jopa kokonaisuudesta prosentista maapallon kasvihuonepäästöjä. (Steiner, 2016.)

Tapaustutkimuksen ytimessä oli opiskelijoiden organisoima kampanja, jonka yhden osa-alueen tavoite oli lisätä yliopiston käyttämää tuulivoimaa. SPI:n tuulivoimakampanja pyrki muuttamaan kampuksen sähkön kolmen vuoden kuluessa kokonaan uusiutuvilla energianlähteillä tuotetuksi. Tavoitteen saavuttamiseksi opiskelijat ehdottivat kolmea toimenpidettä: lukukausimaksun nostamista, energiatehokkuuden nostamista ja yliopistojen säästöjen käyttämistä.

Kampanja oli menestyksenkäs. Opiskelijat saivat erilaisin kampustempauksin herätettyä yliopiston johdon huomion.

Tämän jälkeen opiskelijat neuvottelivat johdon ja rahoittajien kanssa sopimuksen, joka tarjosi opiskelijoille mahdollisuuden suorittaa vapaaehtoisen 22 dollarin uusiutuvan energian lisämaksun. Lisäksi yliopiston johto tukisi siirtymää taloudellisesti. Syksyllä 2003 yli kaksi kolmasosaa yliopiston 1500 täysipäiväisestä opiskelijasta maksoi vapaaehtoisen maksun. Tämän seurauksena yliopiston käyttämän tuulivoiman määrä nousi 37 %. Vertailuna samaan aikaan monet muut yliopistot olivat asettaneet tuulienergian tavoitteen kymmeneen prosenttiin.

Vuonna 2004 kampuksella oli siirrytty kokonaan paikallisen päästöttömän tuulienergian käyttöön. Tämä teki Philadelphian Eastern

Universitysta yhden harvoista tuulienergian pioneereista koko Yhdysvalloissa. Asia noteerattiin usein tunnustuksin ja valtakunnallisin uutislähetyksin. Vuonna 2012 yliopisto teki peräti seitsenvuotisen sitoumuksen päästöttömän tuulienergian käyttöön. Tämä linkitti opiskelijoiden ajaman muutoksen osaksi kampuksen toimintaa. Lopulta aloite uusiutuvan energian käytöstä eteni paikallispolitiikkaan saakka (Steiner, 2016).

Kansalaisliikeoppimisen tausta

Mitä tämä tapauskatsaus kertoo arvoista, ideaaleista ja yhteiskunnallisesta muutoksesta? Termi kansalaisliikeoppiminen on vapaasti käännetty englannin *social movement learning* -käsitteestä. Sen on esitetty olevan tehokas oppimismalli ja pitkäkestoisen muutoksen ajuri. Koulutuksen ja sosiaalisen muutoksen suhdetta voidaan tässä yhteydessä kuvata kolmen viitekehyksen kautta: kansalaisliikkeet pedagogisina ympäristöinä, epävirallisten koulutuksellisten projektien rooli kansalaisliikkeiden esiintulon fasilitoinnissa sekä yliopistojen rooli kyseenalaistavina ympäristöinä, jotka kykenevät yhdistämään toimijoita laajempiin sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kamppailuihin myös sen ulkopuolella (Steiner, 2016.)

Kansalaisliikeoppiminen on kollektiivinen prosessi ja identiteetti, jota ohjaa jaettu maailmankatsomus. Philadelphian Eastern Universityn tapauksessa opiskelijoiden tapa hyödyntää innovaatioita strategisesti osoitti heidän yrittäjähenkisyyttään. Resurssien jaon vakiintuneen tasapainotilan rikkovat innovaatiot olivat tärkeässä roolissa. Ruohonjuuritason johtajuus on alhaalta ylös suuntautuva prosessi, johon kuuluu toimijoiden ja resurssien strateginen mobilisointi. Lisäksi opiskelijoiden käyttämä tarinankerronta metodina toi sosiaalista ja institutionaalista pääomaa kansalaisliikkeelle. (Steiner, 2016.)

Steiner erittelee syiksi projektin onnistumiselle myös rahankeuruun, fokusryhmät, mielipidekyselyt, osallistavat protestit ja solidaarisuusmarssit. Lisäksi kanssakäyminen muiden opiskelijoiden kanssa oli merkityksellistä. Toiminta-alustan rakentaminen yliopistokontekstiin mahdollisti monenlaisten resurssien mobilisoimisen. Myös yhteinen tahto "vääryyden oikaisemiseksi" löysi vastakaikua

tuulivoimaprojektissa. Opiskelija-aktivismiin myötä sadat yliopistot Yhdysvalloissa ja Kanadassa on haastettu puhtaamman energian käyttöön. Tapaustutkimus osoittaa, miten eletyn todellisuuden mikropolitiikka ja sen monimutkaiset suhteet vaikuttavat ympäristöasenteisiin, ja kuinka sosiomateriaalinen oppiminen tukee näitä muutoksia (Steiner, 2016).

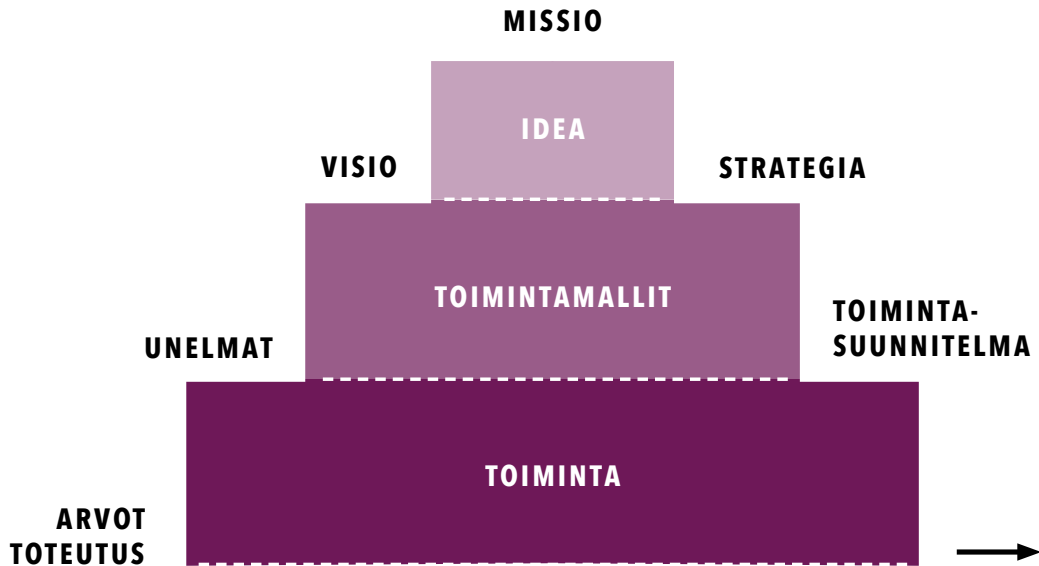
Ruohonjuuritasolta poliittisiin päätöksiin

SPI-projektia kartoittava tutkimus liittyy monella tapaa epäsuorasti yritysvastuuseen ja ihmisoikeuksiin. Projektissa tehdyt aloitteet päätyivät vaikuttamaan alueen energiapolitiikkaan. Mukana oli energia-alan yrityksiä, joita jaettu vastuullisuusdiskurssi satoi yliopistoon ja opiskelijoihin. Opiskelijoita ajoi näkemys vastuullisuudesta, eettisyydestä sekä kaikille kuuluvista oikeuksista ja hyvän elämän standardeista. Kuten SPI:n tapauksessa, ympäristökeskustelut tulisi integroida kattavasti koko yhteiskunnalliseen järjestelmään ja nähdä holistisesti myös tasa-arvon ja eettisten kysymysten kannalta.

Steinerin tapausesimerkki osoittaa, kuinka laajamittaisia vaikutuksia alkujaan vähäisillä toimenpiteillä ja kampanjoilla voi olla. Kun muutoksen siemen saadaan itämään, se saattaa levitä yllättävän laajalle. Samalla tapaus konkretisoi, kuinka monitasoisesti muutosprosessi on hyvä tarkastella. Muutos voi tapahtua joko lainsäädännön tasolla ylhäältä alas tai ruohonjuuritason aktivismilla alhaalta ylös. Tyypillisesti nämä tasot toimivat toisiaan vahvistaen, luoden keskenään merkittävää synergiaa.

Alla oleva muutoskaavio esittää muutoksen portaikkona, jota kiivettään vaiheesta toiseen. Kaavio mallintaa Steinerin kuvaamaa prosessia, jonka opiskelijat loivat päästäkseen tavoitteeseensa. Solidaarisuuteen ja oikeudenmukaisuuteen perustuvista arvoista syntyi visio luoda projekteja, joista yksi oli ympäristöystävällinen kampus.

**MUUTOKSEN
KÄYNNISTÄMINEN**

Kaavio 2: Muutosportaikko

3.2. Kansalaistottelemattomuus

Kolmas tapausesimerkki on kansalaistottelemattomuus. Se määritellään teoksi, joka rikkoo yksittäistä lakia ja jossa on kyse lailliseksi tunnustetulle esivallalle tehtävästä vastarinnasta. Kansalaistottelemattomuus koetaan toisinaan moraalisesti hyväksytyksi yksilön toiminnan tasolla, mutta valtiolle se ei ole koskaan sallittua.

Suomessa kuuluisa esimerkki kansalaistottelemattomuudesta johdi vuonna 1979 Forssassa olevan Koijärven pelastamiseen. Vaikka tuomioistuimen silmissä järven kuivaamisen estäminen oli laiton teko, aktivistien toimintaa pidettiin yleisesti moraalisesti oikeutettuna, sillä he toimivat yleisen hyvän ja luonnonsuojelun nimissä (Pulsa, 2017). Kansalaistottelemattomuudessa onkin useimmiten kyse moraalien ja lain suhteesta. Koijärvi-liike sai laajaa moraalista tukea ja jatkui järjestäytyneenä toimintana luoden pohjan Vihreälle liitolle.

Myös Greta Thunberg on uudelleenmäärittänyt näkemystä kansalaistottelemattomuudesta. 15-vuotias Thunberg seisoi osoittamassa mieltään Tukholman parlamentin edessä elokuusta 2018 lähtien joka perjantai. Hänen protestikyltissään luki ”koululakko ilmaston puolesta”. Tästä alkoi globaali nuorten liike Fridays For Future, jonka kannattajat osallistuvat perjantaisin koulun sijaan mielenilmauksiin tehokkaampien ilmastotoimien puolesta. Liikettä on kritisoitu vedoten muun muassa lasten koulunkäyntivelvollisuuteen.

Thunbergin alkuunsaama liike on massiivisuudellaan mykistänyt monet kritisoijat ja tuonut ilmastoaktivismiin uuden mittakaavan. Thunberg on johtanut tuhansien lasten ja nuorten ilmastomarsseja ympäri maailmaa. Hän korostaa puheissaan tieteen merkitystä ja nykyisten ilmastotoimien puutteellisuutta. Filosofi Henrik Rydenfeldin mukaan Thunbergiin kohdistuva vähättelevä kritiikki on tehnyt näkyväksi sen, kuinka monimutkainen yhteiskunnallinen ilmiö ilmastonmuutos ja sen torjunta on. ”Meillä ei ole ratkaistavana ainoastaan kysymys päästöjen vähentämisestä vaan asenneongelma, joka aktiivisesti vie keskustelua sivupoluille ja estää meitä kuulemasta ratkaisuja niiltä, joilla niitä olisi tarjota” (Rydenfelt, 2019.)

Kansalaisaktivismiin vielä pidemmälle vienyt ryhmä Extinction Rebellion perustettiin hieman ennen Fridays For Future -liikettä, toukokuussa 2018 Isossa-Britanniassa. Ryhmä haastaa ihmisiä väkivallattomaan kansalaistottelemattomuuteen, jotta huomio kohdistuisi ilmastokriisin estämiseen, luonnon monimuotoisuuden säilyttämiseen ja kuudennen massasukupuuttoaallon pysäyttämiseen.

Kansalaistottelemattomuus nousi syksyllä 2020 odottamattomasti yhteiskunnallisen keskustelun keskiöön Suomessa, kun Elokapina (Extinction Rebellion Finland) -ryhmittymän rauhanomainen mielenosoitus Helsingissä kulminoitui poliisin käyttämiin voimakeinoihin ja kaasusumutteeseen. Tapaus herätti runsasta keskustelua. Useat kommentaattorit kiittivät poliisin toimia viitaten mielenosoitustoimien laittomuuteen. Tätäkin lukuisimmat kommentaattorit kyseenalaistivat poliisin toimet. Monet viittasivat ihmisoikeusnormeihin sekä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tapauskäytäntöön, jossa oikeus rauhanomaiseen mielenosoitukseen on toistuvasti taattu.

”Nuorista ja politiikasta on ainakin kahdenkymmenen vuoden ajan puhuttu suuresti huolestuneina. Nuorison poliittista passivoitumista on alettu pitää jopa demokratiaa uhkaavana kehityskulkuna. Ajatus passiivisesta nuorisosta on perustunut alhaiseen äänestysaktiivisuuteen ja siihen, että nuoria ei politiikka kiinnosta.” (Harrinvirta, 2019)

Teksti on julkaistu Poliitikasta-tiedemediassa osana Arvot, idealit ja muutos -hankkeen **Tutkitusti -teemapaketteja**.

Kansalaistottelemattomuus ei ole uutta. Pelkästään 1900-luvulta löytyy lukuisia merkittäviä esimerkkejä kansalaistottelemattomuudesta, joka on vallitsevien oikeusnormien valossa ollut yksiselitteisen laitonta, mutta sittemmin vaikuttanut lakien muuttumiseen. Näihin kuuluu esimerkiksi kansalaistottelemattomuus rodullista epätasa-arvoa ylläpitäviä järjestelmiä vastaan.

Entinen YK:n ilmastojohtaja Christina Figueres kutsuu nyt kansalaisia kaikkialla osallistumaan väkivallattomiin poliittisiin liikkeisiin (McMahon, 2020). Hän kehottaa kaikkia ottamaan kantaa äänestämällä ilmastoystävällisiä lakeja ajavia poliitikkoja. Hän ilmaisee tukensa Greta Thunbergille ja Extinction Rebellion -liikkeelle, ja korostaa kansalaistottelemattomuuden olennaista roolia monessa historiallisessa systeemitason muutoksessa. (McMahon, 2020.)

Kirjailija ja aktivisti Naomi Klein kuvaa ilmastonmuutosta kirjassaan *This Changes Everything* täydelliseksi ongelmaksi: ongelmaksi, joka koskettaa niin monia elämän osa-alueita, että sen edessä lamaantuu. On helpompaa olla muuttamatta omia tottumuksiaan kuin omaksua uusi ilmastoystävällinen elämäntapa. Muutos tuo mukanaan tunnekuormaa: epävarmuutta, innostusta ja mahdollisuuksien näkemistä, vastustusta ja menetyksen tunteita.

Ilmastonmuutostoimien riittämättömyyteen kohdistuva kritiikki osuu vahvimmin niihin, joilla on ennestään paljon. Tässä väestöryhmässä on kenties eniten vastustusta ilmastonmuutoksen vaatimia elämän-

tapamuutoksia kohtaan ja eniten taloudellista valtaa. Vinoutuneen valtarakenteen takia ilmastonmuutoksen vastaiset toimet eivät etene, sillä omista etuoikeuksistaan huolehtiva väestöryhmä näkee tehokkaissa toimissa eniten uhkia elämäntavalleen ja mahdollisuuksia menetyksiin. (Klein, 2014.)

Muutos vaatii vaihtoehtoisen todellisuuden näkemistä. Graeber pohdii asiaa Marxiin nojaten mielikuvituksen näkökulmasta. Kun maailmaa katsoo mielikuvituksen kautta, sitä tarkastelee väistämättä kriittisesti. Yksilö, joka haluaa tuoda kuviteltua yhteiskuntaa olemassa olevaksi, osallistuu väistämättä vallankumoukseen (Graeber, 2007).

Tyytymättömyys nykytilaan vakuuttaa siitä, että muutos tuo mukanaan jonkinlaisen parannuksen. Se voi saada uskomaan, että parempi tulevaisuus on mahdollinen. Antropologi Tuomas Tammisto kirjoittaa Graeberia lainaten, "Vallankumoukset, joissa vallataan presidentinpalatsi ja vedetään uusi lippu salkoon, eivät useinkaan tuota pysyvää muutosta. Sen sijaan arvojen ja toimintatapojen muutos aikaansaa monesti pysyvän vallankumouksen." (Tammisto, 2020).

3.4 Kuinka muutosta analysoidaan?

Oheiset tapauskatsaukset ovat konkretisoineet esimerkkejä käynnissä olevasta yhteiskunnallisesta muutoksesta ympäristökriisin ja sen hyväksymisen näkökulmasta. Ympäristötietoisuuden integroituminen yhteiskunnan arvoihin ja toimintoihin on kuitenkin monitahoinen prosessi, jonka moni kokee etenevän toivottua hitaammin. Osaltaan muutosta hidastavat yhteiskunnalliset rakenteet. Ne ylläpitävät rutiinoituja toimintatapoja, joiden muuttaminen on usein vaivalloista.

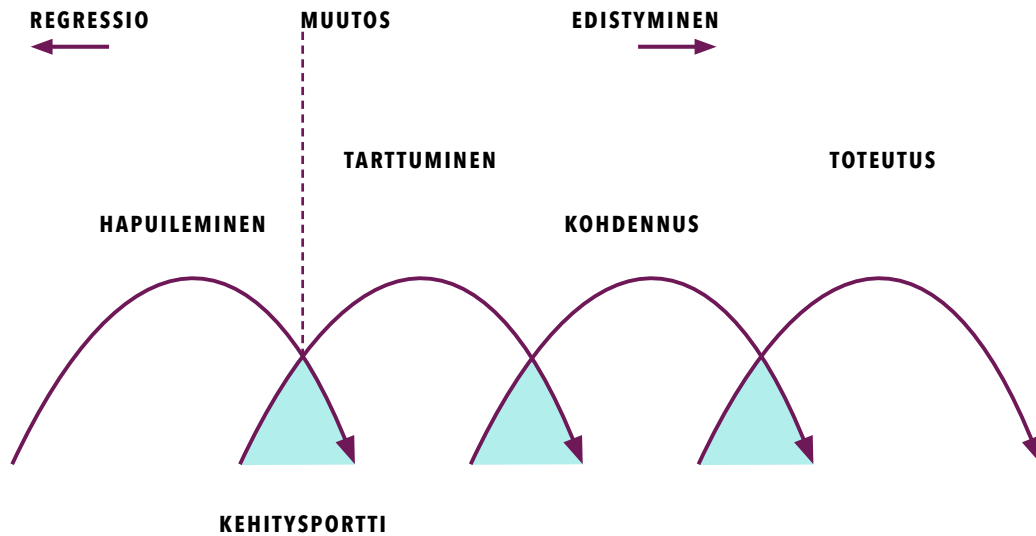
Kriisit ovat yksi tapa tarkastella yhteiskunnallisen muutoksen rakenteita. Filosofit Tuukka Brunila analysoi Tutkitusti-tiedemedian Muutos-työpajassa keväällä 2020 kriisien ja covid-19-pandemian vaikutusta poliittiseen ajatteluun ja sen muutokseen. Brunila korostaa kriisin olevan olemassa vain, kun se yhteisön puolesta sellaiseksi tulkitaan.

Kriisin määrittelemisen myötä esiin nousevat vanhat ongelmat, joihin kaivataan muutosta. Olennaista kriisin tulkitsemisessa on myös se, kenen tulkinta kriisistä voittaa ja saa siten vahvimman poliittisen vaikutusvallan uusien suuntaviivojen luomiseen.

Koska kriisi vaikuttaa siihen mitä pidämme hyvänä politiikkana, tulevat myös pandemian vaikutukset poliittiseen ajatteluamme olemaan välittömiä seurauksia pitkäkestoisempia. (Brunila, 2020.) Brunilan artikkeli ankkuroi muutoksen kriisikontekstiin ja tarkastelee sitä poliittisen päätöksenteon näkökulmasta. Brunila huomauttaa, että ilmastonmuutosta on vaikea tulkita perinteisen kriisin käsitteen kautta. Ilmastonmuutoksessa ei perinteisen kriisin tavoin ole yhtä hetkeä, jolloin asiat menevät joko parempaan tai huonompaan suuntaan (Brunila, 2020).

Muutos vaatii tietyssä määrin tyytymättömyyttä tai vähintäänkin muutostarpeiden tunnistamista. Sen lisäksi tarve on perusteltava, sille on saatava yksilöiden tuki ja keinot päämäärän saavuttamiseksi on löydettävä. Arvot muokkautuvat sosiaalisessa kontekstissa, jonka vuoksi henkilökohtaiset tapaamiset ja vuorovaikutuksessa syntyvä dialogi ovat olennaisia onnistuneessa muutosjohtamisessa. Vuorovaikutuksen ja osallistamisen tärkeyttä ilmentää myös aiemmin käsitelty tapausesimerkki kansalaisliikeoppimisesta. (Luomala, 2008).

Muutosta voi jäsentää kriisinäkökulman sijaan muutosjohtamisen mallien kautta (s. 49). Kaaviot nojaavat ihmisen psykologisiin reaktioihin muutoksen keskellä. Organisaatiomuutoksen tutkimuksen muutosmallit lähtevät liikkeelle yksilöstä. Tämä on se yksikkö, jossa konkreettisen muutoksen on tapahduttava myös silloin, kun muutos halutaan nähdä yhteiskunnallisella tasolla.

Kaavio 3: Muutosprosessin kuvaus

Klassinen määritelmä prosessin tai muutoksen mallintamisesta lähestyy asiaa neljän käsitteen kautta: hapuileminen (*forming*), tarttuminen (*storming*), kohdennus (*norming*) ja toteutus (*performing*) (Tuckmann, 1965). Jokaisen vaiheen lopussa on päällekkäisyyttä seuraavan kanssa. Tämä toisiaan seuraavien vaiheiden päällekkäinen hetki muodostaa kehitysportin eteenpäin. On tavallista, että prosessissa ilmenee yksilö- tai ryhmätasolla uhkakuvista johtuvaa muutosvastarintaa (Luomala, 2008).

Kehitysporttien läpi kulkeminen tuottaa kasvua ja edistymistä. Usein prosessin etenemisen seuraava vaihe tunnistetaan vaikeudesta mennä eteenpäin ja astua uuteen tilanteeseen ja uusiin haasteisiin. Jokainen vaiheista sisältää erilaisia prosesseja, ja vaatii muutoksen johtajalta erilaisia työkaluja. Lisäksi oikea-aikainen tiedottaminen, tiedonkulun varmistaminen ja varmuuden tunteen luominen vievät prosessia eteenpäin. Kulloinkin käytettävissä oleva tieto voidaan myös muuttaa konkreettisiksi artefakteiksi, mikä nähdään myös oikeudellistamisen prosessissa (s. 24) (Luomala, 2008).

Yhteiskunnallisen tason muutokseen on vaikea luoda suuntaviivoja, mutta yksilöstä lähtevä muutosajattelu auttaa ymmärtämään laajoissakin kokonaisuuksissa tapahtuvan muutoksen dynamiikkaa ja haasteita. Kaikenkokoisissa muutosprosesseissa syntyy esimerkiksi arvoristiriitoja, jotka on tunnistettava prosessin edistämiseksi

(Luomala, 2008). Arvot määrittyvät sosiaalisten kontaktien ja niistä seuraavan vertailun kautta. Arvoissa on myös kyse politiikasta. Arvojen ja toimintatapojen muutos ja niiden synnyttämä vallankumouksellisuus heijastelee näkemystä, että "tärkeänä pidettyjen" asioiden linkki yhteiskuntaan syntyy tekojen kautta (Munn, 1992).

Kysyimme raportin alussa, minkälaisen toiminnan kautta arvot määrittyvät globaalissa maailmassa. Yksi vastaus tähän löytyy kansalaisaktivismista, ilmastomuutoksen vastaisesta taistelusta ja Greta Thunbergin kaltaisten henkilöiden päämäärätietoisesta johtamisesta.

4.

YHTEENVETO JA
KESKUSTELUNAVAUKSIA

Tässä raportissa on pohdittu arvoja, ideaaleja, ihanteita ja yhteiskunnallista muutosta. Raportti on tarkastellut moninaisia tapoja, jolla arvot, ideaalit ja ihanteet voidaan jäsentää erityisesti antropologisessa keskustelussa. Keskeiseksi nousi arvojen ja ihanteiden dynaaminen ja sosiaalinen luonne: arvot ja ihanteet muuttuvat ajassa ja toiminnassa. Samalla arvot ja ihanteet ovat objektiivisten määreiden sijaan vahvasti sosiaalisia. Näin myös niiden määrittely riippuu voimakkaasti kontekstista, jossa niitä tarkastellaan. Määrittelyn kannalta merkityksellisiä ovat myös yhteiskunnan valtasuhteet: kuka voi määrittää arvojen sisällön hyväksyttävästi, kenen näkemystä kuunnellaan ja seurataan?

Raportin ensimmäinen tapauskatsaus kohdentui ihmisoikeuksien muuttuneeseen asemaan sekä kansainvälisellä kentällä että Suomessa. Tapauskatsaus tarkasteli sitä, miten ihmisoikeuksista on tullut 'viimeinen utopia', jonka vaikutukset näkyvät moniulotteisesti myös suomalaisessa lainsäädännössä. Oikeudellistumisen kaaviolla tapauskatsaus havainnollisti ihmisoikeuksien ja oikeudellistumisen monitahoista spiraalia, jossa yksi kehitysvaihe seuraa toista. Keskeistä analyysissä oli tapa, jolla ihmisoikeuksien voimistunut asema kiistattomana jaettuna arvopohjana on heijastunut yhtäältä aktivismiin ja toisaalta juridiikkaan.

Luku tarkasteli näitä muutosprosesseja täsmällisemmin Suomen kirjanpitolakia koskevan muutoksen näkökulmasta. Kirjanpitolain muutokselle keskeistä on osaltaan sen taustalle sijoittuva arvomuutos. Erityisesti kuluneena vuosikymmenenä entistä tärkeämmäksi on noussut käsitys, jonka mukaan yritysten tulee toiminnassaan huomioida sekä ihmisoikeudet että kestävä kehitys. Kirjanpitolakimuutoksen taustalta löytyvät myös kansainvälisen arvomuutoksen sekä juridiikan kehikon muutokset ja niiden suhde kansalliseen päätöksentekoon. Suomen kirjanpitolain määräsi EU-direktiivi, joka heijastaa arvomuutosta laajemmalla eurooppalaisella tasolla.

Toisaalta juridiikka voi olla myös progressiivista. Näin tarkasteltuna juridiikka voi edesauttaa päättävässä asemassa olevien näkemyksiä keskeisten arvojen edistämisestä. Osaltaan kirjanpitolaki heijastaa tällaista tilannetta. Ihmisoikeus- ja ympäristötietoisuus yritystoimijoiden parissa on kasvanut merkittävästi. Samalla suuri joukko yrityksiä ei edelleenkään huomioi niitä toiminnassaan aktiivisesti. Kirjanpitolain muutos viestii, että yritysten tulisi toimia toisin. Ydinviesti on, että myös yritysten tulisi huomioida ihmisoikeuksien ja kestäväen kehityksen arvot toiminnassaan. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna juridiikka muodostuu väyläksi, jolla pyritään edesauttamaan laajempien ideaalien integroitumista yhteiskunnan kiistattomaan arvopohjaan ja käytännön toimintaan.

Ihmisoikeuksia koskeva tapauskatsaus suuntasi analyyttisen katseen yhteiskunnallisiin muutosprosesseihin, jotka ovat osin jo toteutuneet. Raportin kolmas luku taas tarkasteli muutosprosessia, joka on edelleen käynnissä. Temaattisesti luku tarkasteli ympäristötietoisuuden kasvamista, erityisenä ankkurinaan huoli ilmastonmuutoksesta ja kestävästä kehityksestä. Edelleen täsmennyksenä oli näihin linkittyvä muutos koskien ihmisten ja eläinten keskinäistä suhdetta. Väestöryhmänä fokuksena olivat nuoret.

Tämä tapauskatsaus jäsensi esimerkkejä prosesseista, joissa yhteiskunnallista muutosta sekä juridiikan että arvojen osalta on yritetty toteuttaa. Pohdinta eläinten oikeuksista konkretisoi oikeudellistumisen kaavion kohtaa, jossa tietty teema ankkuroituu yhteiskunnalliseen keskusteluun, aktivismiin sekä tutkimukseen. Samalla tarkastelimme esimerkkejä, joissa myös oikeudellinen muutos oli toteutunut. Nähtäväksi jää, kuinka laajaksi muutos kasvaa.

Yhtä osa-aluetta tästä kysymyksestä valottaa ihmisen suhde ruokaan. Ovatko eläimet edelleen ravinnoksi kelpaavia olentoja, vai tulisiko niihin suhtautua ennemmin tasaveroiset oikeudet omaavina oikeussubjekteina? Minkälaisissa olosuhteissa ravinnoksi käytettäviä eläimiä saa kasvattaa? Minkälaisia eläimiä tulisi käyttää ravinnoksi – ovatko sirkat tulevaisuuden ravintoa erityisesti siksi, että niille kenties ei ajeta samalla tavoin oikeuksia kuin nisäkkäille?

Näiden tapausesimerkkien ohella tarkastelimme prosesseja, joiden kautta yhteiskunnallista muutosta yritetään edesauttaa. Raportti nosti esiin kansalaisliikeoppimisen eräänä merkityksellisenä muutosväylänä. Toisena esimerkkinä esiin nousivat mielipidevaikuttajat. Kolmannen merkittävän muutosväylän muodostivat yhtäältä kansalaisaktivismi, toisaalta kansalaistottelemattomuus.

Näistä erityisesti kansalaistottelemattomuus on merkityksellistä: kansalaistottelemattomuuden idea on toimia yhteiskunnan hyväksyttävän toimintakentän ulkopuolella. Yhtenä seurauksena voi argumentoida, että myös selkeästi laittomat toimintamuodot voivat olla *hyväksyttäviä* ja jopa *tarpeellisia*.

Kansalaistottelemattomuus on merkittävää erityisesti tavassa, jolla se tunnustaa yhteiskunnan vallitsevan päätöksentekokehikon riittämättömäksi toteuttamaan ydinarvoja ja ideaaleja, joita saatetaan pitää yhteiskunnallisesti tavoiteltavina. Elokapina-ryhmän mielenosoitus Helsingissä syksyllä 2020 tarjoaa tästä konkreettisen esimerkin.

Kansalaistottelemattomuus saattaisikin muodostaa vaikutusvaltaisen keinon edesauttaa yhteiskunnallista muutosta ja nousevien arvojen integroimista osaksi yhteiskunnan päätöksentekoprosesseja ja juridiikkaa. Se kuitenkin nostaa esiin muita merkittäviä, arvoihin liittyviä kysymyksiä. Kuinka kansalaistottelemattomuus sijoittuu osaksi ideaalia oikeusvaltiota, jossa kaikkia yhteiskunnan jäseniä sitovat samat lakiin kirjatut toimintasäännöt? Onko ilmastonmuutos saanut aikaan sellaisen yhteiskunnallisen ja maailmanlaajuisen hätätilan, että oikeusvaltion ideaalista on tarpeen tinkiä yhteiskunnallisen muutoksen edistämiseksi?

Tämä on vain yksi monista kysymyksistä, joita raporttimme tapauskatsaukset nostavat esiin. Samalla tämä on esimerkki kysymyksestä, johon on vaikea tarjota varmoja vastauksia. Varmaa kuitenkin on, että yhteiskunnallista moniäänistä keskustelua on tärkeää jatkaa. Vain näin voimme varmistaa, että yhteiskunnan arvot, ideaalit ja ihanteet todella vastaavat yhteiskuntamme muutosprosesseja. ●

LÄHTEET

Aaltola, E., & Wahlberg, B. (2020). Me ja muut eläimet–Uusi maailmanjärjestys. Vastapaino.

Ahonen, K. (2020, October 10). Ihmisoikeudet mielenterveyspolitiikassa. Katsomukset. <https://katsomukset.fi/2020/10/10/ihmisoikeudet-mielenterveyspolitiikassa/>

Allen, Lori (2013). The Rise and Fall of Human Rights: Cynicism and Politics in Occupied Palestine. Stanford University Press, Stanford. 202 kr.

Alston, P. and James C., eds (2000). The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring. Cambridge University Press, Cambridge.

Andonova, L. (2017) Governance Entrepreneurs: International Organizations and the Rise of Global Public-Private Partnerships. New York: Cambridge University Press.

Brunila, T. (2020, August 4). Kriisit muuttavat poliittista ajatteluamme. Poliitikasta. <https://politiikasta.fi/kriisit-muuttavat-poliittista-ajatteluamme/>

Descola, P. (2016). L'écologie des autres: L'anthropologie et la question de la nature.

Douglas, M. (1966). Purity and danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo (Repr). Routledge.

Eduskunta. (2015). Halituksen esitys HE89/2015 vp. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Sivut/HE_89+2015.aspx

Elintarvikevirasto. (2019a). Hyönteiset Elintarvikkeena (No. 10588/3). https://www.ruokavirasto.fi/globalassets/tietoa-meista/asiointi/oppaat-ja-lomakkeet/yritykset/elintarvikeala/alkutuotanto/hyonteisohje_10588_3_fi.pdf

Ernst & Young Oy. (2020). Oikeudellinen selvitys yritysvastuulaisista (TEM_2020_42). työ- ja elinkeinoministeriö. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/162374?show=full>

Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EU) 2015/2283, (2015). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/fin/TXT/?uri=CELEX-3A32015R2283>

Fukuyama, F. (2006). The end of history and the last man (1st Free Press trade pbk. ed). Free Press.

Gerhard, A. (2013, December 19). Vermin, pigs and virtuous donkeys: trying the borders of humanity. Allegralab. <https://allegralaboratory.net/note-vermin-pigs-and-virtuous-donkeys-trying-the-borders-of-humanity/>

Glendon, M. A. (2001). A world made new: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights (1. trade paperback ed). Random House.

Graeber, D. (2001). Toward an anthropological theory of value: The false coin of our own dreams. Palgrave.

Graeber, D. (2013). It is value that brings universes into being. HAU: Journal of Ethnographic Theory, 3(2), 219-243. <https://doi.org/10.14318/hau3.2.012>

Haikkola, L., & Myllyniemi, S. (n.d.). Nuorisobarometri 2019. Valtion nuorisoneuvosto, Nuorisotutkimusseura, Nuorisotutkimusverkosto, opetus- ja kulttuuriministeriö ja tekijät. https://tietoanuorista.fi/wp-content/uploads/2020/04/Nuorisobarometri_2019-netti.pdf

Halme-Tuomisaari, M. (2010). Human rights in action: Learning expert knowledge. Martnus Nijhoff Publishers.

Halme-Tuomisaari, M. (2009). From the Periphery to the Centre. In J. Klabbers (Ed.), Finnish yearbook of international law 2007. Martinus Nijhoff Publishers.

Halme-Tuomisaari, M. (2011). 'Absolute and Undefined': Exploring The Popularity of Human Rights in Finland. Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory, 15(1), 71. <https://doi.org/10.7227/R.15.1.5>

Halme-Tuomisaari, Miia & Clark, Joshua (2016). Virtual Edition on Human Rights, PoLAR: Political and Legal Anthropology Review. <https://polarjournal.org/anthropology-human-rights-three-miniature-generations/>

Harrinvirta, M. (2019, June 26). Myytti nuorten poliittisesta passiivisuudesta. Poliitikasta. <https://politiikasta.fi/myytti-nuorten-poliittisesta-passiivisuudesta/>

Helkama, K. (2015). Suomalaisten arvot: Mikä meille on oikeasti tärkeää? Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Human Rights Report. (2004). Valtioneuvoston selonteko Suomen ihmisoikeuspolitiikasta.

Iriye, A., Goedde, P., & Hitchcock, W. (eds.), (2012). The Human Rights Revolution: An International History. Oxford University Press, New York.

Jallinoja, P. (2019, November 12). Mitä kyselytutkimukset paljastavat kasvisruokavalioiden suosiosta Suomessa? Versus. <https://www.versuslehti.fi/kriittinen-tila/mita-kyselytutkimukset-paljastavat-kasvisruokavalioiden-suosiosta-suomessa/>

Jensen, Steven (2016) The Making of International Human Rights: the 1960s, Decolonization, and the Reconstruction of Global Values. Cambridge University Press, Cambridge.

Kallio, G. (2018). The visible hands: An ethnographic inquiry into the emergence of food collectives as a social practice for exchange.

Kallio, G., & Kurki, V. (2020, October 26). Arvot, Ideaalit & Muutos asiantuntijakeskustelu.

Keller, H., & Geir U., eds. (2002). UN Human Rights Treaty Bodies: Law and Legitimacy. Cambridge University Press, Cambridge.

Kelly, T. (2011). This Side of Silence: Human Rights, Torture, and the Recognition of Cruelty. University of Pennsylvania Press.

Kennedy, D. (2002). 'The Critique of Rights', in Wendy Brown and Janet Halley (eds.), Left Legalism/Left Critique (Durham, NC/London: Duke University Press), pp. 178-228.

Klein, N. (2014). *This Changes Everything: Capitalism Vs. The Climate*. Simon and Schuster.

Klug, F. (2000). *Values for a godless age: The story of the UK's new bill of rights*. Penguin Books.

Kogelmann, B. (2017, October 25). *Thinking Small about the Ideal Society*. Forum for Philosophy. <https://blogs.lse.ac.uk/theforum/thinking-small-ideal-society/>

Lakkala, K., & Eskelinen, T. (2020, March 22). *Ilmastoliikkeen utopismi ja dystopismi*. Poliitikasta. <https://politiikasta.fi/ilmastoliikkeen-utopismi-ja-dystopismi/>

Liappis, H., Pentikäinen, M., & Vanhala, A. (2019). *Menesty yritysvastuulla*.

Luomala, A. (2008). *Muutosjohtamisen ABC, ajatuksia muutoksen johtamisesta ja ihmisten johtamisesta muutoksessa*. Tampereen yliopiston kauppakorkeakoulu.

Luoto, J. (1997). *Ulkopolitiikka ja ihmisoikeudet: Suomen kansainvälisen ihmisoikeuspolitiikan murroskausi 1985 - 1995*. Gaudeamus.

Mauss, M. (1990). *The gift: The form and reason for exchange in archaic societies*. Norton.

McMahon, J. (2020, February 24). *Former UN Climate Chief Calls For Civil Disobedience*. <https://www.forbes.com/sites/jeffmcmahon/2020/02/24/former-un-climate-chief-calls-for-civil-disobedience/>

Meckled-Garcia, S. & Cali, B. (Eds.) (2006). *The Legalization of Human Rights*. Routledge, London.

Merry, S. E. (2006). *Human rights and gender violence: Translating international law into local justice*. University of Chicago Press.

Morsink, J. (2000). *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Moses A. D., Duranti M., Burke R., (Eds.) (2020). Decolonization, Self-Determination, and the Rise of Global Human Rights Politics. Cambridge University Press, Cambridge.

Moyn, S. (2012). The Last Utopia: Human Rights in History. Harvard University Press, Cambridge.

Munn, N. D. (1992). The fame of Gawa: A symbolic study of value transformation in a Massim (Papua New Guinea) society. Duke University Press.

Otto, T., & Willerslev, R. (2013). Prologue: Value as theory: Value, action, and critique. HAU: Journal of Ethnographic Theory, 3(2), 1-10. <https://doi.org/10.14318/hau3.2.002>

Poutanen, H. (2020, June 22). "Nyt innostutaan nyhtökaurasta". Versus. <https://www.versuslehti.fi/kriittinen-tila/nyt-innostutaan-nyhtokaurasta/>

Pulsa, T. (2017, May 10). Pulinat pois: Kansalais-tottelemattomuus on aina laitonta - mutta aika usein tarpeellista. https://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/ei-tulkinnanvaraa-kansalaistottelemattomuus-laitonta-mutta-silti-se-voi-olla-tarpeen/?fbclid=IwAR0M9V2jz8x_NZnnju-TuQEC6UqPxls4cDS671SHfVXNrnk5G8RQXw0Jxz1s

Rawls, J. (2009). A Theory of Justice. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvkjb25m>

Riles, A. (1998). Infinity within the brackets, American Ethnologist 25 (3), 378-398.

Rydenfelt, H. (2019, August 30). Greta Thunberg - avain tuhoon. Etiikka.Fi. <https://etiikka.fi/greta-thunberg-avain-tuhoon/>

Slotte, P., & Halme, M. (Eds.). (2015). Revisiting the origins of human rights. Cambridge University Press.

Smurthwaite, M. (2008). The purpose of the corporation. Peace Through Commerce, 13-54.

Sopanen, M. (2015, February). Ihanteet suurennuslasin alla. Hybris-lehti. <https://hybrislehti.net/pkirjoitus-ihanteet-suurennuslasin-alla>

Spindler, E. A. (2013). The History of Sustainability The Origins and Effects of a Popular Concept. In *Sustainability in Tourism* Pp. 9-31. Springer Gabler, Wiesbaden.

Steiner, S. (n.d.). Sociomaterial Movement Learning in Evangelical Student Activism: A Case Study in Environmental Education. *Forum on Public Policy Online*, 2016(2).

Strathern, M. (2000). *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics, and the Academy*. London: Routledge.

Stucki, S., & Kurki, V. (2020). Animal Rights. In M. Sellers & S. Kirste (Eds.), *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy* (pp. 1-7). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6730-0_407-1

Swidler, A. (1986). Culture in Action: Symbols and Strategies. *American Sociological Review*, 51(2), 273. <https://doi.org/10.2307/2095521>

Tague, G., & Webb, C. (Eds.). (2019). ISSUE ON GREAT APE PERSONHOOD. *ASEBL Journal*, 14(1). <https://www.sfc.edu/uploaded/documents/publications/ASEBLv14n1Jan19.pdf>

Tammisto, T. (2020, March 19). Pandemia mahdollistaa arvojen vallankumouksen. *Antroblogi*. <https://antroblogi.fi/2020/03/pandemia-mahdollistaa-arvojen-vallankumouksen/>

The Intergovernmental Panel on Climate Change. (n.d.). IPCC Special Report. <https://www.ipcc.ch/sr15/>

Toivanen, R. J. (2019). European Fantasy of the Arctic Region and the Rise of Indigenous Sámi Voices in the global Arena. teoksessa N. Selheim, Y. V. Zaika, & I. Kelman (Toimittajat), *Arctic Triumph: Northern Innovation and Persistence* (1 toim., Vuosikerta 1, Sivut 23-40). [3] (Springer Polar Sciences). Springer International Publishing AG.

Tsing, A. (2013). Sorting out commodities: How capitalist value is made through gifts. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 3(1), 21-43. <https://doi.org/10.14318/hau3.1.003>

Tsing, A. L. (2021). *Mushroom at the end of the world: On the possibility of life in capitalist ruins*. Princeton University Press.

Tuckman, B. W. (1965). Developmental sequence in small groups. *Psychological Bulletin*, 63(6), 384-399. <https://doi.org/10.1037/h0022100>

Tuomivaara, S. (2018, November 21). Poissulkemisen juurilla - miten sosiologian eläinkäsitys alkoi muotoutua. *Versus*. <https://www.versuslehti.fi/kriittinen-tila/poissulkemisen-juurilla-miten-sosiologian-elainkasitys-alkoi-muotoutua/>

Tuomivaara, S. (2019). Animals in the sociologies of Westermarck and Durkheim. <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=2244451>

Tuori, T. (2010, October 7). Ihmisoikeuksista ja niiden historiasta. *Politiikasta*. <https://politiikasta.fi/ihmisoikeuksista-ja-niiden-historiasta/>

Työ- ja Elinkeinoministeriö. (n.d.). Vastuullisuusraportointi velvoittavaksi - mitä vaaditaan ja keneltä? Luettu 22 October 2020, from <https://tem.fi/vastuullisuusraportointi>

Törnudd, K. (1986). *Finland and the International Norms of Human Rights*, Springer.

UN Food and Agriculture association. (2013). *Edible Insects—Future prospects for food and feed security*. <http://www.fao.org/3/i3253e/i3253e.pdf>

UN Global Compact. (n.d.). <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles>

Vihavainen, T. (1991). *Kansakunta rähmällään: Suomettumisen lyhyt historia*. Otava.

Viljanen, V.-P. (1996). Perusoikeusuudistus ja kansainväliset ihmisoikeussopimukset. *Lakimies*, 5-6, 788-815.

Watkins, J. (2019, November 8). Center for Great Apes Welcomes Sandra to the Sanctuary. *Cision PR Newswire*.

Weber, M., & Kyntäjä, T. (1980). *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. WSOY.

Wilson, R. (2001). *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State*. Cambridge University Press, Cambridge. 415 kr

Tekijät

Miia Halme-Tuomisaari on Lundin yliopiston ihmisoikeustutkimuksen lehtori. Hän on sosiaali- ja kulttuuriantropologian dosentti Helsingin ja Jyväskylän yliopistoissa sekä kansainvälisen oikeuden dosentti Turun yliopistossa. Hän on tehnyt etnografista kenttätöitä YK:n KP-sopimusta valvovassa Ihmisoikeuskomiteassa sekä arkistotutkimusta YK:n Yleismaailmallisen ihmisoikeuksien julistuksen taustatekijöistä.

Alina Rapin on Allegra Lab Helsingin nuorempi asiantuntija erikoisalanaan vastuullisuusdiskurssit ja yritysvastuu. Hän suoritti maisteriopintonsa Genevessä pääaineenaan Anthropology and Sociology of Development. Hän teki jo Genevessä ALH:n kanssa yhteistyötä tutkimusavustajan tehtävissä YK:n valvontaelinten toimintaan keskittyvässä projektissa. Sitten hän on jatkanut polkuaan Allegran kanssa tutkimusviestinnän ja vastuullisuusaiheiden parissa.

2021

ALLEGRA LAB
HELSINKI